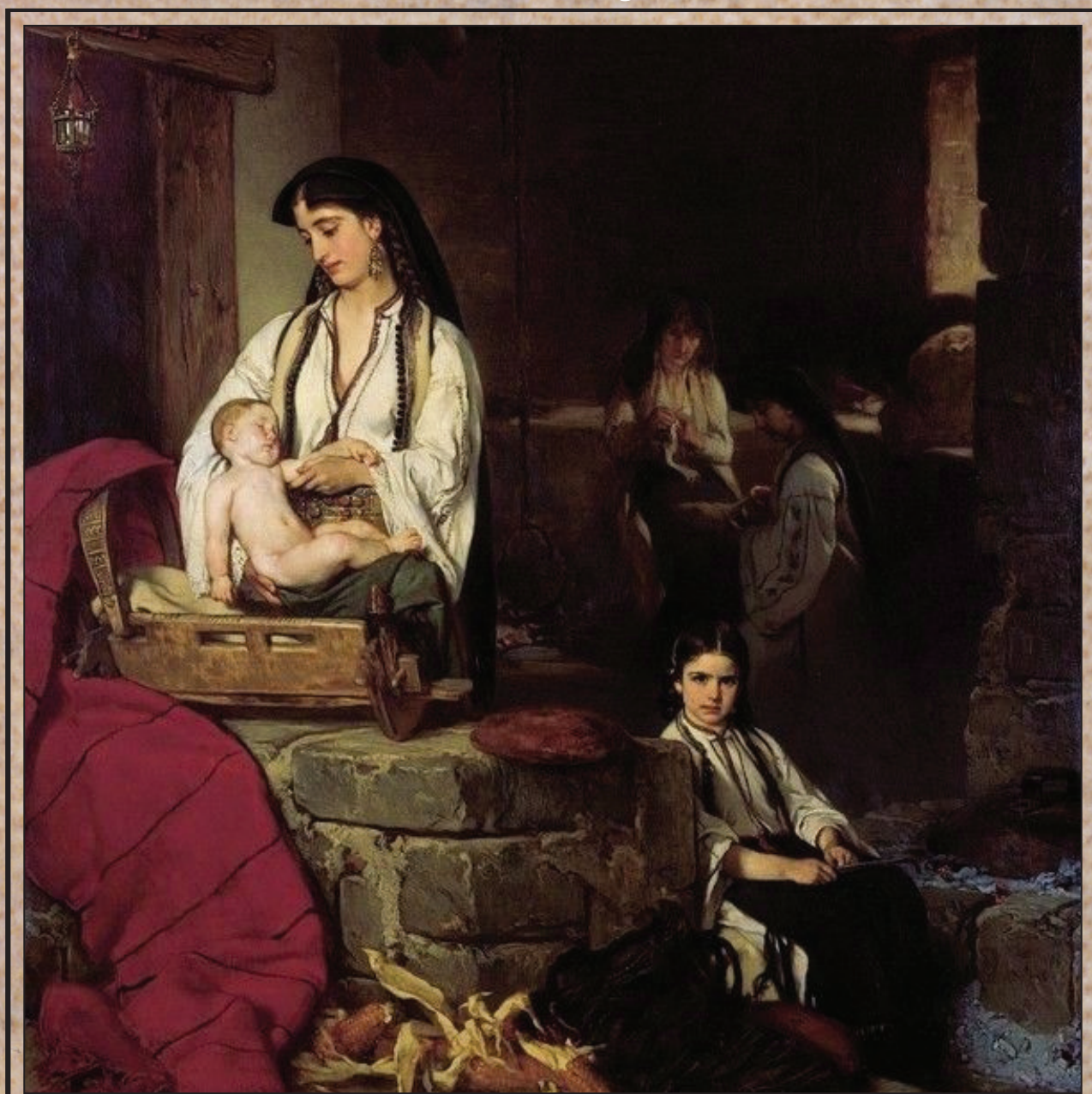

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranee
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 30, 2020, 1

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 30, 2020, 1

ISSN 1408-5348 (Tiskana izd.)
ISSN 2591-1775 (Spletna izd.)

UDK 009

Letnik 30, leto 2020, številka 1

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Devan Jagodic (IT), Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povolò (IT), Marijan Premović (ME), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjević, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Urednika/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Gorazd Bajc

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Petra Berlot (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*© / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / *Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente*©

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** https://zdjp.si

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 3. 2020.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), Mestna občina Koper

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); Directory of Open Access Journals (DOAJ).

To delo je objavljeno pod licenco / *Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.*

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: https://zdjp.si/it/.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website http://zdjp.si/en/.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Jožica Čeh Steger:** Ljudska pesem *Lepa Vida* v kontekstu sredozemskih sorodnic in ljudskih pesmi o Kraljeviču Marku 1
Ballata popolare 'Bella Vida' nel contesto delle parenti mediterranee e canzoni popolari su Principe Marko
The Folk Song 'Fair Vida' in the Context of its Mediterranean Relatives and the Folk Songs about Prince Marko
- Michelle Gadpaille & Simon Zupan:** Interpreting and Translating Shakespeare's Heraldic Terminology: 1 Henry IV and 2 Henry VI in Slovene 13
Interpretazione e traduzione della terminologia eraldica di Shakespeare: 1 Henry IV e 2 Henry VI nella lingua slovena
Tolmačenje in prevajanje Shakespearove heraldične terminologije: 1 Henrik IV in 2 Henrik VI v slovenščini
- Janko Trupej:** Ideological Influences on the Reception of Karl May in Slovenia 35
Influenze ideologiche sulla ricezione di Karl May in Slovenia
Ideološki vplivi na recepcijo Karla Maya v Sloveniji
- Maruša Mugerli Lavrenčič:** Trieste as Literary Space: The City and its Surroundings in Works by Anna Hilaria Von Eckhel (Zwischen Wellen und Steinen), Marica Nadlišek (Na obali), and Scipio Slataper (Il mio Carso) 51
Trieste come luogo letterario: la città e il suo entroterra nelle opere di Anna Hilaria von Eckhel (Zwischen Wellen und Steinen), Marica Nadlišek (Na obali) e Scipio Slataper (Il mio Carso)
Trst kot literarni prostor: mesto in njegovo zaledje v delih Anne Hilarie von Eckhel (Zwischen Wellen und Steinen), Marice Nadlišek (Na obali) in Scipia Slataperja (Il mio Carso)
- Jelena Mrkačić:** Reconstructing Culture through Linguistically Coded Gender Stereotypes – the Case of Petar II Petrović Njegoš Phraseology 65
Ricostruendo la cultura attraverso stereotipi di genere linguisticamente codificati – il caso della fraseologia di Petar II Petrović Njegoš
Rekonstrukcija kulture skozi jezikovno kodirane spolne stereotipe – primer frazeologije Petra II. Petrovića Njegoša
- Andriela Vitić – Četković, Ivona Jovanović & Jasna Potočnik Topler:** Literary Tourism: the Role of Russian 19th Century Travel Literature in the Positioning of the Smallest European Royal Capital – Cetinje 81
Turismo letterario: il ruolo della letteratura di viaggio Russa del secolo XIX nel posizionamento della più piccola capitale reale Europea – Cettigne
Literarni turizem: vloga ruske potopisne književnosti 19. stoletja v umeščanju najmanjše evropske kraljeve prestolnice – Cetinje
- Giancarlo Bagnod, Gianmarco Chenal, Alessandro Corsi, Marilisa Letey & Simonetta Mazzarino:** The "Pergola Valdostana" and Heroic Viticulture in Aosta Valley (Italy): A Case Study on a Traditional Wine-Growing System 99
La pergola Valdostana e la viticoltura eroica in Valle d'Aosta (Italia): caso di studio relativo a un sistema tradizionale di allevamento della vite
Pergola Valdostana in herojsko vinogradništvo v dolini Aoste (Italija): študija primera o tradicionalnem sistemu gojenja vinske trte

Jure Vuga: Poskus rekonstrukcije »ciborija Svetega Nazarija« v srednjeveški stolnici Marijinega vnebovzvetja v Kopru 113 <i>An attempt of Reconstruction of the Ciborium of Saint Nazarius in the Medieval Cathedral of the Assumption in Koper Tentativo di ricostruzione del »ciborio di San Nazzario« nel duomo medievale dell'assunta di Capodistria</i>	POLEMIKA / POLEMICA / POLEMIC Opazke k članku Boža Repeta "Vloga Milana Kučana v slovenski zunanji politiki" (Dimitrij Rupel) 167
Maja Vehar: Vzgoja za starševstvo na Slovenskem v obdobju 1945–1955 133 <i>L'educazione alla genitorialità in Slovenia nel periodo 1945–1955 Parenthood Education in Slovenia in the period 1945–1955</i>	OCENE / RECENSIONI / REVIEWS <i>Alenka Divjak:</i> Sustainable Tourism between Esperanto and English (Jasna Potočnik Topler) 169 <i>Vili Ravnjak</i> (ur.): 100 let Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru: drama, opera, balet (Franc Križnar) 170 <i>Duška Žitko:</i> El Tartini in piassa / Tartini na trgu (Franc Križnar) 172 <i>Ivo Goldstein:</i> Jasenovac (Federico Tenca Montini) 173
Aleš Gabrič: Gradin med pripadnostjo Sloveniji in Hrvaški 147 <i>Gradena: contesa tra Slovenia e Croazia Gradin between Slovenia and Croatia</i>	Kazalo k slikam na ovitku 176 <i>Indice delle foto di copertina</i> 176 <i>Index to images on the cover</i> 176

GRADIN MED PRIPADNOSTJO SLOVENIJI IN HRVAŠKI

Aleš GABRIČ

Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: ales.gabric@inz.si

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljeno spreminjanje meje med Slovenijo in Hrvaško v okolici Gradina. Kljub temu, da se je večina prebivalstva izrekla za priključitev k Sloveniji, so bili leta 1947 kraji priključeni okraju Buzet oziroma Ljudski republiki Hrvaški. Junija 1955 je po izkazani želji večine prebivalstva, da naj bi bili ti kraji vključeni v Ljudsko republiko Slovenija, slovenska vlada predlagala vladi Hrvaške spremembo meje. Po dogovoru med republikama je nato leta 1956 prišlo do spremembe meje. To je bil edini primer, ko je bila v času Jugoslavije sprememba meje med Slovenijo in Hrvaško potrjena na ustavno predpisani način.

Ključne besede: Slovenija, Hrvaška, slovensko-hrvaška meja, Gradin, Pregara, spreminjanje meje, mejno vprašanje

GRADENA: CONTESA TRA SLOVENIA E CROAZIA

SINTESI

Il presente saggio tratta i cambiamenti della linea di confine tra la Slovenia e la Croazia nei dintorni di Gradena (Gradin). Benché la maggioranza degli abitanti avesse optato per l'adesione alla Slovenia, nel 1947 il territorio venne annesso al distretto di Pinguente (Buzet) nella Repubblica Popolare di Croazia. Nel giugno del 1955, dopo chiare espressioni di volontà della maggioranza della popolazione di voler essere annessi alla Repubblica Popolare di Slovenia, il governo sloveno propose al governo croato un formale cambiamento della linea di confine. L'accordo tra le due repubbliche, formalizzato nel 1956, rappresenta l'unico caso al tempo della Jugoslavia in cui il cambiamento della linea di confine tra la Slovenia e la Croazia venne confermato nel modo costituzionalmente prescritto.

Parole chiave: Slovenia, Croazia, confine sloveno-croato, Gradena, Pregara, cambiamento della linea di confine, questione limitrofa

PREUČEVANJE SLOVENSKO-HRVAŠKE MEJE

Slovenija ima meje s štirimi sosednjimi državami, med temi pa je najdaljša meja z južno in vzhodno sosedo Hrvaško. Kljub temu, da je najdaljša, je bilo v preteklih obdobjih njenemu proučevanju posvečene najmanj raziskovalne pozornosti, saj so bila desetletja v ospredju vprašanja oblikovanja slovenske severne meje proti Avstriji in zahodne proti Italiji, v manjši meri pa še meje proti Madžarski. Slovenija in Hrvaška sta delili usodo nekdanje skupne države Jugoslavije. Slovenci in Hrvati so imeli po prvi svetovni vojni skupni cilj doseči čim ugodnejšo razmejitev proti Madžarski in po drugi vojni premik zahodne meje proti Italiji. Posledica skupnih zunanjepolitičnih ciljev je bila, da je meja med dvema federalnima enotama druge Jugoslavije ostala nedorečena, kar je po razpadu Jugoslavije odprlo nekatera nerešena vprašanja. Šele po osamosvojitvi obeh držav se je proučevanje odnosov in nastajanja meja med narodi in državami razširilo tudi na vprašanje slovensko-hrvaških odnosov in meje: Analize teh spoznanj so bile orisane v posameznih knjigah (Zajc, 2006; Darovec & Strčić, 2011), posvečeni so jim bili posveti, kot je bil npr. maja 2008 v Mariboru in katerega rezultat je bila še istega leta izdana dvojna tematska številka revije *Studia Historica Slovenica*, ali pa so bile te teme le del širše zasnovanih simpozijev (Gabrič, 2012). Zaradi razpršenosti gradiva, neuspešnosti reševanja mejnega vprašanja med Slovenijo in Hrvaško, ki je vodilo do arbitražnega sporazuma, in majhnega števila raziskovalcev, ki so se lotevali te naloge, so izsledki novih raziskav le počasi prihajali v strokovno javnost. Ker obsežno delo, ki je bilo pripravljeno za postopek določitve meje na stalnem arbitražnem sodišču v Haagu, (še) ni dosegljivo javnosti, je v strokovni literaturi še največ na enem mestu zbranega in objavljenega v zborniku *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje*, ki je izšel leta 2018 (Zajc, 2018). V njem so na sintetičen način, ob upoštevanju dotlej izdane literature in različnih arhivov pojasnjeni vplivi različnih državnih okvirov (habsburške monarhije in Jugoslavije), različnih dejavnikov in dvostranskih slovensko-hrvaških odnosov na oblikovanje meje.

Tudi pri proučevanju oblikovanja slovensko-hrvaške meje se je, kot npr. v primerih oblikovanja slovensko-avstrijske ali slovensko-italijanske meje, največ pozornosti usmerilo v točke, kjer so si bila stališča obeh sosed najbolj nasprotujoča in kjer so konflikti naleteli na precejšen odmev široke javnosti. Manj pozornosti pa je bilo posvečene točkam ob meji, kjer so bili nekdanji konflikti rešeni na sporazumen način in zato kasneje ni več prihajalo do napetosti in odkritih sporov. Težavo pri proučevanju tovrstnih sporov in razreševanja težav na lokalni ravni predstavlja slaba ohranjenost arhivskega gradiva, kar vodi v naslanjanje na nepreverjene govorice, ki običajno nosijo v ozadju

izrazite politične cilje. Pričujoči prispevek odstopa od prevladujoče sheme, saj je brskanje po arhivu prineslo na plan primarno gradivo lokalnih organov oblasti na kratkem delu meje, kjer je bilo po letu 1945 politično zelo vroče, a se je po spremembi meje položaj umiril in po osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške ni prišlo do oživiljanja napetosti.

PRED PRIKLJUČITVIJO JUGOSLAVIJI

Gradin je mala vas v Slovenski Istri z burno zgodovino. V zadnjih dveh stoletjih je pogosto menjala državne okvire. Najprej je bila del Avstrije oz. Avstro-Ogrske, nato Kraljevine Italije, po podpisu mirovne pogodbe z Italijo februarja 1947 pa je prišla v okvir Jugoslavije. Na razočaranje prebivalcev so jo dodelili Hrvaški, kasneje pa je – kot edini primer spremembe meje med Slovenijo in Hrvaško po dogovorni poti – prišla v Slovenijo. Danes je del Mestne občine Koper, do Hrvaške pa jo loči le kratek sprehod.

Pogosto menjavanje meje na tem območju se odraža tudi v krajevnem imenu, saj je vas v zadnjih dveh stoletjih v dokumentih zapisana na zelo različne načine, od Gradina, Gradigna, Gradena, Gradinja do imena Gradin, ki velja tudi danes. Burnost prehajanja iz enega v drugi državni okvir ni bila značilna izključno za Gradin, temveč tudi za okoliške vasi in zaselke. Pogosto so bile kot problematične za razmejitev skupaj omenjene Gradin, Pregara in Črnica, a se je pri težavah, ki so nastajale, največkrat omenjal Gradin in je tudi v strokovni literaturi to ime postalo sinonim za več vasi in zaselkov v okolici, ki so postali po priključitvi k Jugoslaviji kamen spotike pri določanju slovensko-hrvaške meje (Krajevni, 1968, 131; Gabrič, 2019, 83–86).

Ekonomsko gledano gre za zaostalo kmečko okolje, ki po kilometrih sicer niti ni tako oddaljeno od večjih središč. Zaradi zelo slabih povezav, zgozlj zasilnih cest, je bilo dejansko dokaj odročno, zapostavljeno in so ga modernizacijski procesi zaobšli. Z večjimi kraji v okolici so jih povezovali zasilni kolovozi, elektrika ali vodovod sta bila še neznani dobrini. V bližnje večje kraje so ponujali viške domačih kmetijskih pridelkov, sadja, živinorejskih produktov, tudi divjadi. Nekdaj so več trgovali tudi z lesom. Glede kakovostnejših proizvodov pa je bilo v ospredju vinogradništvo, zlasti refošk. Proti koncu 20. stoletja se je kot prodajni artikel, ki dosega visoko ceno, uveljavil še tartuf (Krajevni, 1968, 125–147; Medica, 2006, 50; Pucer, 2005).

Jezikovno so prebivalce Gradina in okoliških vasi že od prvih poskusov določanja slovensko-hrvaške jezikovne meje v Istri v drugi polovici 19. stoletja umeščali ravno na mejo, enkrat s poudarkom na slovenskem, drugič na hrvaškem jeziku. Zaradi jezikovne mešanice, istrskih posebnosti, mešane narodne strukture je bilo natančno jezikovno mejo skorajda nemogoče določiti (Ostaneč, 1991, 215–217). Narodna identiteta

ni bila izoblikovana, domačini pa so se še daleč v 20. stoletje opredeljevali tudi ali pa predvsem po regionalni pripadnosti in ko »se za šankom razmišlja o identiteti«, je bilo pogosto slišati: »Najprej sem Istrijan, šele potem Slovenec« (Medica, 2006, 50). Prebivalci širšega območja so se še pred vojno bolj šteli za Istrane in Čiče, močnejšo razmejevanje na Slovence in Hrvate je prinesla šele druga svetovna vojna, po razpadu Jugoslavije pa so prihajali na plan različni zgodovinski miti o »slovenskosti« oziroma »hrvaškosti« ozemlja v preteklosti. Ko so domačine spraševali, zakaj se niso strinjali s priključitvijo k Hrvaški, so bolj kot o etničnih razlagali o ekonomskih vzrokih. Na vprašanje, ali se niso upirali, ker so se čutili Slovence, pa je krajan, rojen leta 1913, odvrnil:

Ki zna kaj smo bli. Jaz son se rodu Josip, tu je hrvatsko ime, klicali so me Pepi, po taljansko, i zdej so Jože, ma narveć me je pijažila Italija. Smo imeli hrvatskega župnika, učitelja, tle je bla prej Italija, son bil taljanski vojak. Ki zna kaj smo bli. Ma zdej, ja zdej, smo Slovenci, ker tu je sada Slovenija. So nas priključili nazaj leta 1956, ma vse do sendesetih let smo bili pod faro u Zrenju na hrvatski strani. Starejši še zmeron molimo u hrvatskem jeziku (Rožac Darovec, 2015, 495).

Med drugo svetovno vojno sta slovensko in hrvaško osvobodilno gibanje na tem območju nekaj časa zgladno sodelovali, po kapitulaciji Italije pa so se pojavila trenja, kdo naj bo pristojen za vasice v notranjosti Istre. V začetku leta 1944 so razmejili pristojnosti med enim in drugim, za mejo pa določili reko Dragonjo. Gradin in okoliške vasi so po tej razmejitvi prišli pod slovensko upravo (Godeša, 2018, 151–161). Po kasnejšem zapisu (za katerega nisem našel potrditve v arhivskem gradivu) naj bi slovenske partizanske enote na tem območju leta 1944 izvedle glasovanje, na katerem naj bi se približno 90 % udeležencev izreklo za priključitev k Sloveniji.¹ Julij Beltram, pomemben slovenski politični delavec na osvobojenem ozemlju Primorske, je dosti kasneje zapisal, da je med vojno dobro delovala mreža odborov OF: »Na tem področju je delovalo 7 krajevnih (ali vaških) odborov OF, volitve v NOO 1944. leta so bile plebiscitarno za OF, samo nekaj trgovcev pa kak duhovnik, kot Slavko Kalac iz Gradina, so bili proti« (Beltram, 1986, 112). Sodelovanje s hrvaškimi enotami naj bi bilo po Beltramovi oceni dobro in pristno, čeprav najdemo tudi kakšno drugačno mnenje. Prebivalci teh krajev so se večinoma vključili v slovenski partizanski Istrski odred. Beltram torej, za razliko od nekaterih drugih spominskih virov ne omenja referendum za Slovenijo leta 1944,

temveč da je možno volitve v narodnoosvobodilne odbore (NOO) razumeti kot pripadnost slovenskemu odporniškemu gibanju in s tem tudi Sloveniji.

Vsekakor so lokalni politični in vojaški funkcionarji ob razdeljevanju pristojnosti nad ozemljem po narodnostnem načelu območje Gradina in okolice prištevali pod slovenski del. Milan Guček, ki je sodeloval pri pogovorih s slovenske strani, je poročal Znanstvenemu inštitutu pri Predsedstvu Slovenskega narodno osvobodilnega sveta, ki je pripravljaj predloge za mejne zahteve Slovenije po vojni, da na terenu ni ostrega prehoda med slovenskim in hrvaškim narodnostnim ozemljem (Čepič, 1999, 211–213). Gradin in okolica so bili, kot preostalo Slovensko Primorje, v zadnjem obdobju vojne in neposredno po njej večkrat teritorialno preoblikovani, toda od vzpostavitve narodnoosvobodilnih odborov pa do podpisa mirovne pogodbe z Italijo je bilo območje vključeno v slovenske okraje s središčem severno od Gradina (Marin, 1992, 162–166). Kot ozemlje s slovenskim prebivalstvom so jih obravnavale tudi povojne oblasti in ustanove, npr. Frontno gledališče, ki je poleti 1945 na turneji po osvobojeni Primorski igralo v majhnih krajih od Portoroža do Gradina.² V kraju je bil aktiven odbor Osvobodilne fronte, ki je skupaj z mladinsko organizacijo pripravljaj udarniške akcije, s katerimi naj bi izboljšali prometne povezave proti slovenski obali.

Najbolj odmeven politični dogodek pa je bilo množično zborovanje, ki so ga domačini pripravili sredi junija 1946, kot protest proti delovanju župnika Kalaca, ki »je že dolgo vršil s prižnice besno kampanjo proti vsemu, kar je zgradila OF, ter se norčeval iz ljudske oblasti«. Zelo glasen je bil pri propagiranju proti udarniškem delu, ki je na Primorskem po vojni še posebno cvetelo, sodu pa je izbila dno pridiga, v kateri naj bi Kalac »izjavil, da bo zvonilo tri dni, ko bo Istra priključena k neki drugi državi«. Kalac je pred ljudskim besom pobegnil iz Gradina, domačini pa so obljubliali, da mu ne bodo več dovolili vrnitve. Mati padlega partizana je ob tem omenila, da župnika ni nikoli slišala, da bi zmolil kakšen očenaš za njihove padle sinove.³ Kalac se je sprva zatekel v Trst k škofu Santinu, ko pa se je mesec dni kasneje presenetljivo vrnil in hotel vnovič imeti mašo, so domačini demonstrativno zapustili cerkev, obnovili demonstracije in dosegli, da je moral župnik pod zaščito zapustiti vas, nato pa so ga še postavili pred sodišče. Kalac se je zagovarjal, da gre za nahujskano množico, toda številnost prič, ki je kazala nezadovoljstvo ovčic s svojim pastirjem, je vendarle v ospredje postavila župnikovo nenaklonjenost spremembam, ki je domačini niso razumeli

1 SI AS 223, š. 630, 184/55, Poročilo o razmejitvi med LR Slovenijo in LR Hrvaško, Ljubljana, 12. 9. 1955.

2 Slovenski poročevalec, 14. 9. 1945, Turneja »Frontnega gledališča« po Istri, 6.

3 Ljudska pravica, 13. 6. 1946, Gradin – Istra. Nočemo fašističnih duhovnikov, 5.

samo kot nasprotovanje novim oblastem, pač pa tudi kot nasprotovanje novi državi.⁴ Da verjetno le ni šlo zgolj za demonstracije nahujskane množice, po svoje priča tudi poročilo v tržaškem Glasu zaveznikov, glasilu Zavezniške vojaške uprave v Coni A Julijske Krajine. To je le korektno povzelo poročilo iz *Ljudske pravice*, vzdržalo pa se je komentarjev v eno ali drugo stran.⁵

V času političnega boja za meje so bile prve povojne mesece seveda v ospredju želje po priključitvi Jugoslaviji, ni pa se izpostavljala razlika med Slovenijo in Hrvaško. Krajevni ljudski odbor (KLO) Gradin je tako v sklopu resolucij, ki so jih v podporo jugoslovanskim zahtevam na pariški mirovni konferenci v Parizu pošiljali vodji jugoslovanske delegacije Edvardu Kardelju, zapisali:

Zbrani na sestanki v Gradinu, vam pošiljamo bratske pozdrave ter vas prosimo, da zastopate v Londonu tudi naše interese, da bomo za vedno priključeni k materi Jugoslaviji. To je želja nas vseh, ki smo ostali po težki borbi še živi, predvsem pa je to želja tistih, ki so dali svoja življenja za svobodo. Vemo, da boste na merodajnih mestih najboljši tolmač naših zahtev.⁶

V času mirovne konference v Parizu in določanja nove meje z Italijo je bil KLO Gradin del okraja Koper (Marin, 1992, 164–165). Ko je postalo jasno, da bo Koper postal del Svobodnega tržaškega ozemlja in da bo Gradin ostal na jugoslovanski strani, je bil v začetku leta 1947 Gradin z okolico vključen v okraj Sežana. Po podpisu mirovne pogodbe z Italijo 15. februarja 1947 se je meja Jugoslavije premaknila proti zahodu, povečali sta se Slovenija in Hrvaška, nekaterim že prej spornim mejnim območjem med njima pa so se pridružila nova. Eno od teh je bilo tudi območje krajevnih ljudskih odborov Gradin, Pregara in Črnica oziroma katastrskih občin Pregara, Gradin in del katastrske občine Topolovec. Leta 1947 je del prebivalstva agitiral za priključitev k Hrvaški. Sestala naj bi se mešana komisija centralnih komitejev KP Slovenije in KP Hrvaške ter sklenila, da te kraje priključijo okraju Buzet oziroma LR Hrvaški. Leta 1955, ko je bil zabeležen takšen opis dogodkov, so dodali, da zapisnik seje in sklep nista arhivirana in da je zapis o tem nastal na podlagi izjav slovenskih članov komisije.⁷

Tako za dogajanja v letu 1944 kot za tista iz leta 1947 velja, da so primarni arhivski viri o razmejevanju skopi, več pa nam razkrivajo kasneje nastali sekundarni viri, ki so podvrženi varljivosti spomina in subjektivnosti opisa. Če naj bi bil temelj pri iskanju najboljše

možne variante meje med slovenskim in hrvaškim delom Jugoslaviji priključenega nekdanjega ozemlja Kraljevine Italije narodnostna meja, se je seveda treba vprašati, kje naj bi po mnenju pristojnih ta potekala. Že podatki o dogajanju leta 1944 nakazujejo, da naj bi si prebivalstvo želelo priključitve k Sloveniji.

Z vprašanjem, kako je možno definirati narodno identiteto skozi razvoj šolstva, ki ima vedno velik vpliv na oblikovanje identitet, se je sredi petdesetih let v te kraje podal vodja Slovenskega šolskega muzeja France Ostanek. Iskal je predvsem šolske kronike, ki so lahko precej dober pokazatelj jezikovne strukture in narodnega opredeljevanja ljudi. Opisal je razvoj šolstva in v šolskih kronikah izbrskal veliko podatkov o učnem jeziku, v katerem je v posameznem kraju potekal pouk. Prebivalce Gradina, ki ga je navajal z različnimi imeni, odvisno od dokumentacije, na katero je naletel, je nedvoumno umestil med slovensko govoreče (Ostanek, 1991, 217). Pri iskanju šolske kronike, ki jo je za ugotavljanje narodnostne identitete našel tudi v manjših krajih, pa ni imel sreče, saj je davek premikanja meje odnesel tudi ta dokument. Kot je izvedel Ostanek, je šolsko kroniko »vzel zadnji hrvaški učitelj (1956) in je še ni vrnil«. Šola naj bi bila sicer ustanovljena leta 1910 s po enim oddelkom v hrvaškem in italijanskem učnem jeziku. Zaradi manjka temeljnega vira se je moral Ostanek pri iskanju sledov šolanja v vasi zanašati na druge, posredne, tako da podatki niso bili povsem zanesljivi. Vsekakor je šola od leta 1945 delovala s slovenskim učnim jezikom, po nekaj letih pa je slovenski učni jezik zamenjala hrvaščina (Ostanek, 1992, 252).

PO PRIKLJUČITVI HRVAŠKI

Po podpisu mirovne pogodbe z Italijo sta Slovenija in Hrvaška pridobili ozemlja, poseljena večinoma s slovenskim in hrvaškim, predvsem ob morju tudi večinsko italijanskim prebivalstvom, vsekakor pa z narodnostno precej mešanim ozemljem. V pregledanem arhivskem gradivu ne najdemo podatka, kdo naj bi leta 1947 odločal o premiku meje med upravnimi enotami. Domačini so za mejno kupčijo vseskozi krivili Edvarda Kardelja, ki naj bi se s hrvaškim voditeljem Vladimirjem Bakarićem dogovoril za mejo v Istri (Medica, 2006, 48–50). Vendar za ta podatek, ki je tudi glede domnevne zamenjave rek Dragonje in Mirne prerasel v pravo legendo, ni v resni literaturi in v primarni dokumentaciji nobene podlage. V gradivu, ki ga je zbrala Komunistična partija Svobodnega tržaškega ozemlja, je bil ta predel opisan kot narodnostno slovenski, saj naj bi narodnostna meja potekala južno od Abitantov, torej na južni meji KLO Gradin (Čepič, 1999, 211). Kljub zavedanju tega dejstva so politiki

4 Ljudska pravica, 23. 7. 1946: Župnik Kalac Slavko pred okrožnim ljudskim sodiščem, 6.

5 Glas zaveznikov (Trst), 26. 7. 1946: Iz Slovenije, 2.

6 Ljudska pravica, 22, 26. 1. 1946: Zahteve Julijske Krajine po svobodi ne more prezreti noben mednarodni forum, 2.

7 SI AS 223, š. 630, 184/55, Poročilo o razmejitvi med LR Slovenijo in LR Hrvatsko, Ljubljana, 12. 9. 1955.

Okrajni SO za Sežanski okraj
K R A J E V N I S O B O R

Herpelje-Kozina, dne 2. aprila 1947:

Št. 268/1-47

Predmet: KN00 Pregara, Gradena in Črnica
izločeni iz Sežanskega okraja.

K R A J E V N I S O B O R

Pregara
Gradena
Črnica

Obveščamo Vas, da je Vaše ozemlje z dnem prvim tega meseca izločeno iz Sežanskega okraja in priključeno k okraju Buzet (Hrvatska Istra).

V krajevni NOO Pregara spadajo sledeča naselja: Pregara in Reparac.

V krajevni NOO Gradena spadajo naselja: Gradena, Abitanti, Brezevičca, Kertine, Pavliči, Birci in Kosiči.

V krajevni NOO Črnica spadajo naselja: Črnica, Povžane, Monti, Cenfi, Blinji, Čerščica, Ugrini, Jakci, Kodelje, Perci, Podrože in Sentiči.

Naročamo Vam, da takoj stopite v zveze z okrajnim NOO v Buzetu, ki Vam bo dal nadaljna navodila.

S.F. - S.H.

Tajnik:

(Jlerčič Mirko)
Jlerčič Mirko

Predsednik:

Povžina Janiko

Slika 1: Obvestilo o priključitvi območja Gradina in okolice Hrvaški, 2. aprila 1947 (SI PAK 500, š. 1, a.e. 3).

odločili v nasprotju s tem. Kdo je sprejemal odločitev, iz primarnih virov ni jasno, v arhivu pa naletimo le na razplet, na končni sklep, ki ga je brez udeležbe lokalnega prebivalstva sprejel neki višji organ.

Okrajni ljudski odbor (OLO) Sežana je 2. aprila 1947 KLO Gradin, Pregara in Črnica poslal sledeče obvestilo:

Obveščamo Vas, da je Vaše ozemlje z dnem prvim tega meseca izločeno iz Sežanskega okraja in priključeno k okraju Buzet (Hrvatska Istra).

V krajevni NOO Pregara spadajo sledeča naselja: Pregara in Reparac.

V krajevni NOO Gradena spadajo naselja: Gradena, Abitanti, Brezovica, Kortine Pavliči, Širci in Rosiči.

V krajevni NOO Črnica spadajo naselja: Črnica, Povžane, Konti, Confi, Mlini, Goričica, Ugrini, Jakci, Kodelje, Perci, Podreče in Santiči. Naročamo Vam, da takoj stopite v zvezo z okrajnim NOO v Buzetu, ki Vam bo dal nadaljnja navodila.⁸

Še največ zapisov o tem, kako je prebivalstvo omenjenih krajev sprejelo odločitev, nam je ohranil tedanji šolski učitelj v Gradinu Marijan Malc. Kot sedemnajstleten je šel septembra 1943 v partizane, postal med vojno član Komunistične partije, po vojni pa izgubljena šolska leta nadoknadil in s pedagoškimi tečaji dokončal učiteljsiše.⁹ Kot veliko mladih slovenskih učiteljev je bil poslan na Primorsko, da bi skozi šolski proces krepil slovenstvo. Okolica je sodila med gospodarsko zaostale predele, prebivalci pa v obdobju med vojnama niso sprejemali italijanske fašistične šole. Šolska poslopja so bila v bornem stanju, učnih pripomočkov skorajda niso imeli, tako da učitelji, ki so bili po vojni postavljeni na ta delovna mesta, niso naleteli na urejene razmere. Malc je bil v prvem povojnem šolskem letu imenovan za učitelja v Padni. Na večino stvari, ki bi jih kot učitelj pričakoval, ni mogel računati, zanašal pa se je na pomoč vaščanov, svojo mladostno zagnanost in vzneseno vzdušje prebivalstva ob priključevanju matičnemu narodu (Malc, 1997, 204–212).

Sredi drugega šolskega leta, torej približno v času sprejemanja sklepa o vključitvi v Ljudsko republiko Hrvaško, je bil prestavljen v Gradin. Že kmalu so se začeli vrstiti »v šoli bučni sestanki« in »na vsakem so sprejeli po kakšno resolucijo, s katero so zahtevali spremembo mej in vrnitev vasi zopet pod republiko Slovenijo«. Nanjo so bili navezani domači kmetje, z njo so hoteli biti povezani tudi državni uslužbenci, učitelji in »zaščitniki« (kakor Malc v spominih navaja pripadnike varnostnih organov in so jih tedaj tako

imenovali domačini). Za nabavo materiala in navodila so bili ti kar naenkrat uradno vezani na Buzet (Malc, 1997, 212–213).

Bolj strašljivo je posledice priključitve krajev Hrvaški orisal Julij Beltram, sekretar okrajnega komiteja Komunistične partije STO Koper. Koper je bil središče »slovenskega« dela Svobodnega tržaškega ozemlja, h kateremu je vse bolj gospodarsko gravitiral slovenski del Istre. Beltram je v svojih spominih zapisal:

Sporočilo je v vseh vaseh povzročilo veliko nezadovoljstvo, rekli bi pravi odpor. Ljudje so na vse mogoče načine protestirali, rotili, prosili, toda sklep oblasti je bil nepreklicen. Toda odpisani se niso potolažili vseh 8 let, koliko je trajala »vojna« proti nezaslišani krivici. Med tem časom so se dogajale hude in nerazumljive stvari; nad 70 ljudi je bilo zaprtih. Nekateri so bilo obsojeni na več kot 3 leta zapora. Nad 200 ljudi se je izselilo in razselilo po svetu. Prvih 7 mesecev ni nihče vzel živilskih nakaznic. Če je kdo pokazal na Nanos ali Slavnik, češ tam je naša domovina, so ga odpeljali z »marico« v Buzet vsaj za teden dni (Beltram, 1986, 111).

Žal nam Beltram v svojih spominih ne navaja, kakšno je bilo stališče osrednjih in lokalnih slovenskih oblasti do tega dogajanja, čeprav je moral biti po funkciji z njimi tesno povezan. Številke o izseljenih in zaprtih zavoljo spremembe meje se zdijo pretirane, saj na njih ne naletimo v nobenem drugem viru. Tiste o velikanskem izseljevanju zanesljivo ne držijo, saj je prebivalstvo (kasnejše občine) Gradin med popisoma prebivalstva 1948 in 1953 le malenkostno upadlo (iz 1279 na 1243). Drastičen upad števila prebivalstva pa se je začel po ukinutvi Svobodnega tržaškega ozemlja, ko je hitra industrializacija obmorskih krajev pritegnila veliko delovne sile iz notranjosti Istre, tako slovenske kot hrvaške. Del prebivalstva pa je optiral za Italijo in se preselil v Trst z okolico, kar je tudi vplivalo na praznjenje zahodne obale in notranjosti Istre. V naslednjem malce več kot desetletju se je število prebivalstva zmanjšalo za približno dve petini (leta 1966 jih je bilo še 777), nekateri zaselki pa so bili v tem obdobju skorajda že izpraznjeni (Krajevni, 1968, 122–123). Tudi podatka o množičnem zapiranju ljudi, ki so protestirali proti odločitvi republiških oblasti o premiku meje, drugi pregledani viri ne potrjujejo. Ko je šest desetletij kasneje, ob nekem naslednjem slovensko-hrvaškem mejnem sporu, novinar intervjuval prebivalce teh krajev, mu je domačinka v nasprotju z Beltramovimi podatki preprosto dejala, da je sicer Udba nekajkrat prišla v kraje, ampak »vseh niso mogli pozapret«.

8 SI PAK 500, š. 1, a.e. 3, Okrajni IO za Sežanski okraj – Krajevni NOO Pregara, Gradena, Črnica, 2. 4. 1947.

9 SI AS 1589, Članski dokumenti, t. e. 3289, Anketni list Marijan Malc, 24. 6. 1949.

temveč so le »zaprla ena dva, več ku tolku nanka ne« (Medica, 2006, 50). Nekje med tema pa ja izjava Danila Petrinje, tedaj predsednika Okrajnega ljudskega odbora Sežana, da so bili številni aktivisti postavljeni pred sodišče »pod pretvezo, da širijo nacionalno mržnjo in šovinizem« (cf. Čepič, 1999, 214).

Marijan Malc je moral kot mlad učitelj sodelovati praktično pri vsaki pomembnejši akciji na vasi. »Za neplačane akcije so učitelje na vasi našli vedno« in kot pisanja najbolj vešča oseba je bil zadolžen tudi za popis prebivalstva. »Po pravici povedano se tej akciji nisem uprl«, je nadaljeval, saj je štel za svojo dolžnost, da čim bolj zmanjša delež tistih, ki bi se identificirali kot Italijani in optirali za Italijo. A do tega ni prihajalo, pojavil pa se je problem identitete med Slovani:

Veliko pa jih je bilo, ki niso vedeli, kaj so. Hoteli so biti po narodnosti Istrani. Nekaj se jih je odločalo za Hrvate. Največ v vasi Sirči. In vendar so vsi govorili za tisti čas zelo čisto slovenščino in le tu in tam se je prikradla po kakšna italijanska in hrvaška beseda. Treba je bilo ljudi prepričevati, da so se odločili za slovensko narodnost. Le dva sta posebej vztrajala, da sta Hrvata, in to smo potem tudi zapisali. Če sedaj premišlujem o tem, mi je jasno, zakaj. Nekaj dni pred popisom je župnik izvedel svojo akcijo za pripadnost k Hrvaški. Vaščana, ki sta hotela biti in ostala Hrvata, sta bila cerkvena moža. V Abitantih pa se je večkrat zgodilo, da so zahtevali vpis italijanske narodnosti, čeprav niso med seboj govorili drugače kot »po domače« (Malc, 1997, 214).

Malčev opis popisa prebivalstva nam ne kaže le, da narodna identiteta med domačini še ni bila trdno oblikovana. Dokazuje nam tudi, da so imeli popisovalci precejšen vpliv na končne rezultate popisov, saj so »prepričevali« ljudi, kako naj se opredelijo. Spornost popisov prebivalstva v tovrstnem okolju nam potrjuje že podatek, da naj v Gradinu po popisu iz leta 1880 ne bi bilo nobenega Slovenca, že leta 1900 pa naj bi jih bilo več kot 41 %. V istem času naj bi število Hrvatov upadlo iz 68 na 2 %, število Italijanov pa naj bi od 31 % leta 1880 naraslo na več kot 71 % v letu 1910. Sredi petdesetih let, ko je France Ostanek zbiral tovrstne podatke, je bilo v šolskem okolišu šole Gradin približno štiri petine Slovencev in približno po desetina Italijanov in Hrvatov (Ostanek, 1993, 184). Realnost podatkov o narodni pripadnosti na osnovi uradnih rezultatov popisa prebivalstva je bila v strokovni literaturi že večkrat postavljena pod vprašaj. Prevelik je bil namreč vpliv političnih želja trenutne oblasti, poleg tega pa v bolj zaostalih agrarnih predelih narodnostna identiteta še niti ni bila trdno oblikovana. Po drugi svetovni vojni so se tako pri prikazu narodnostne strukture prebivalstva Istre za argumentiranje zahtev za določitev meje med Jugosla-

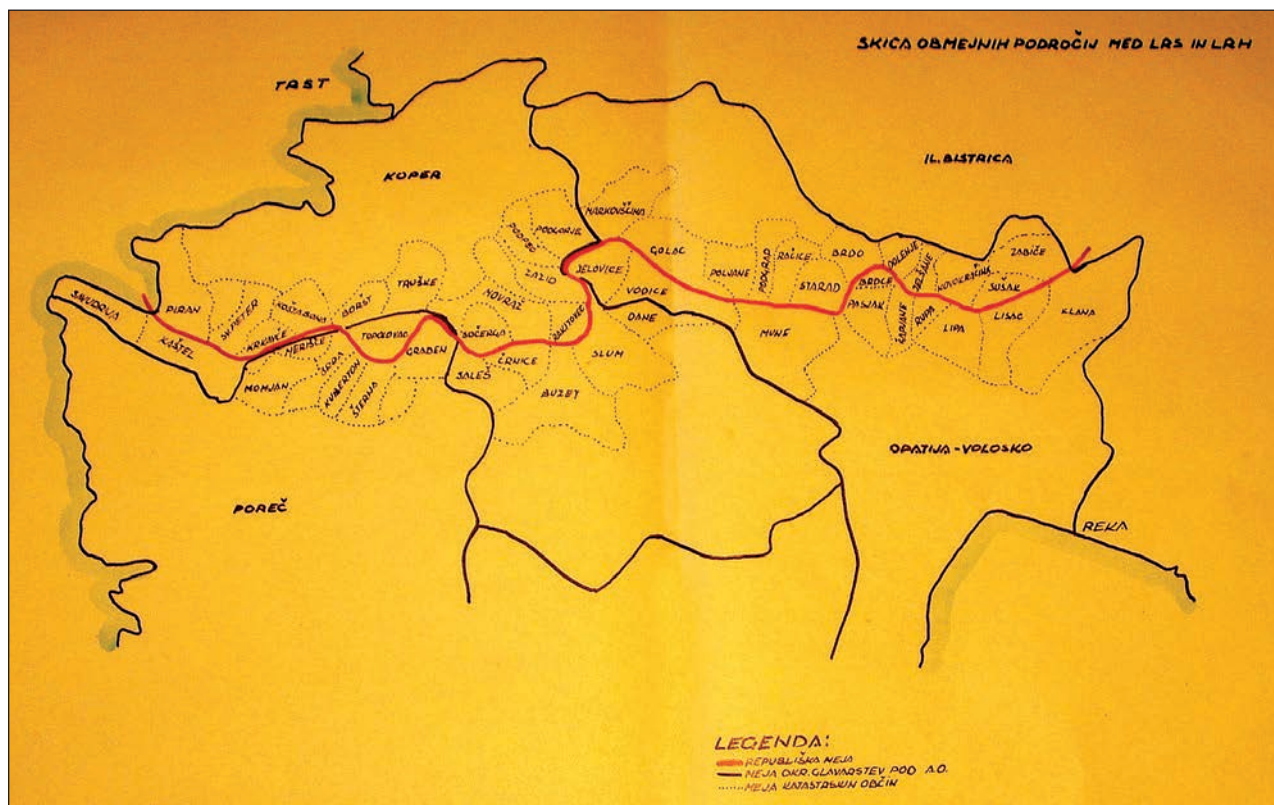
vijo in Italijo bolj sklicevali na zadnje avstrijske popise prebivalstva, medtem ko so kot najbolj nezanesljive in zavajajoče šteli popise prebivalstva v času fašistične Italije (Troha, 2018, 181–187).

UPORNOST PROTI PRIKLJUČITVI K HRVAŠKI

Pred prenosom oblasti iz okraja Sežana na okraj Buzet so se predstavniki obeh okrajev dogovarjali, da bodo v Gradinu, Pregari in Črnici ostali slovenski miličniki in učitelji (Čepič 1999, 213), a so stvari kmalu krenile v nasprotno smer. Po priključitvi k Hrvaški se je večina domačinov odločila »za odpor proti pripadnosti drugi državi«. Sklicevati so se začeli na med vojno izveden referendum, na katerem so se odločili za Slovenijo na dejstvo, da so se moški večinoma vključili v slovenski Istrski odred. Najprej je sicer ostalo vse po starem in »dokler smo bili v vasi učitelji in zaščitniki, so bili masovni sestanki še v mejah znosnosti«, je zapisal Malc. »Na koncu zime pa so se najprej zmanjšale zaščitniške moči, ki so bile nastanjene v farovžu. Potem smo zgubili kar dve učni moči. To pa je bilo vaščanom že sumljivo.« Zahtevali so, da se vzpostavi staro stanje in da pridejo pod Slovenijo. Ustanovili so odbor OF, v katerega so imenovali ugledne prebivalce vasi in okoliških zaselkov, odpor pa je bil po Malčevih zapisih zasnovan na široko:

OF odbor je potem sestavljal resolucije, ki jih ni bilo malo. Pošiljali so jih na vse strani. Najbolj pa je veljala njegova beseda doma. Organizirali so popis živine, rezerve hrane in delovne sile. Med vaščani so odredili samopomoč. Prepovedali so sprejemanje vsakršnih materialov, ki so jih poslali za preskrbo vasi z okraja. Zavrnilo so pošiljko modre galice, trte pa je bilo treba škropiti. Nekaj so jo delali sami doma kot med vojno. [...] Davke so zavračali, saj jih tudi niso imeli s čim poravnati. Obvezne oddaje niso upoštevali. Zaklano živino so razdelili potreb- nim. Viške krompirja so delili revnim družinam in nam učiteljem (Malc, 1997, 216).

Domačine so na sestankih OF zagovorniki priključitve k Hrvaški poskušali pregovoriti z argumentom, da jim je Buzet blizu in da bodo tako lažje opravljali upravne zadeve. Toda dejstvo, da je Buzet dejansko Gradinu, Pregari in Črnici dosti bližje kot Sežana (ali kasneje Koper), pri ljudeh očitno ni igralo pomembne vloge, saj je bil vendarle na drugi strani jezikovne meje. Po pripovedovanju domačinov desetletja kasneje so jim obljubljali tudi »slovensko šolo, slovenske narodne zaščitnike in celo to, da bodo v oblastmi poslovali v slovenščini« (Medica, 2006, 50). Ob takšnih obljubah je bilo očitno, da se je oblast zavedala, da v primeru teh krajev narodni vidik ni imel poglobitve vloge pri določanju meje med republikama.

Slika 2: Skica dela Istre na meji med Slovenijo in Hrvaško, iz katere je razvidno, da se nove meje niso mogle nasloniti na nobeno starejšo razmejitvev upravnih enot (SI AS 223, š. 630, 184/55).

Na začetku je bil odpor dokaj enoten, a so postopoma ljudje odstopali. Del krivde je Malc videl tudi v dejstvu, da je slovenski župnik v Pregari optiral za Italijo, novo imenovani hrvaški pa je začel bogoslužje opravljati v hrvaščini in nagovarjati ljudi za lojalnost Hrvaški. Prvi poskusi pomiritve s prihodom najvišjih funkcionarjev iz okraja Buzet so se izjalovili, saj enkrat na sestanek niso prišli domačini, naslednjič pa okrajnemu predsedniku niso dovolili govoriti (Malc, 1997, 217). Malc ne navaja, da naj bi bila ob neuspelih poskusih pomiritve prisotna tudi hrvaška policija ali da naj bi celo posredovala.

Ker pogovori z okrajnimi veljaki niso pripeljali do nikakršnih rezultatov, je odbor OF sklenil, da bodo stopili v neposredni stik z najvišjimi slovenskimi političnimi predstavniki. Med krajani Gradina, Črnice in Pregare ter zaselkov so izbrali delegacijo, v kateri je bil seveda tudi Marijan Malc, ki je bil najbolj primeren za pravilno zapisovanje zahtev v resolucijah. Na centralnem komiteju Komunistične partije Slovenije v Ljubljani jih je sprejel Vinko Hafner, ki jim je povedal, da bo težko karkoli ukreniti: »Vzel je kopijo resolucije in to je bilo vse. Da bi nam svetoval kaj več, nismo doživeli«, se je spominjal Malc (Malc, 1997, 217).

Ker so jim omenili, da naj bi bil za razmejitve zadolžen Edvard Kardelj, so se usedli na vlak za Beograd

in se pojavili v palači, ker je bila Kardeljeva pisarna. Začuden vratar jih je le pogledal, saj so prišli brez kakršnegakoli dogovora in zahtevali kar sprejem pri Kardelju. Ker jih ni spustil naprej, je razburil najbolj odločnega člana delegacije: »Zopet je svoj glas povzdignil Gabrijel. Imel je močan, nizek ton. Zagrozil je vratarju, da bomo sami našli Kardelja, če nam ga on ne bo poklical. [...] Po Gabrijelovi govoranci se je vratar le malo zmigal in začel obračati telefon.« Uspeli so stopiti v stik vsaj s Kardeljevim tajnikom, mu oddali spomenico in se razgovorili. A kakšnega uspeha tudi od tega obiska ni bilo, pač pa le svarilo, naj s svojim delovanjem ne pomagajo sovražniku, ki ga je ob meji veliko. Malc je občutja po njihovi poti strnil takole:

Sam nisem bil povsem zadovoljen. Hotel sem nekaj pismenega. Takega lističa pa nismo dobili. Ostalih pet je bilo sedaj prepričanih, da pot ni bila zastoj. Zamerili pa so meni, ker nisem vztrajal, da bi se srečali s Kardeljem. To so mi pozneje še velikokrat očitali. Doma smo vaščanom poročali o naši poti. Tudi tu so mi zamerili, ker se nisem dokopal do Kardelja (Malc, 1997, 218).

Odločni Gabrijel, ki ga v spominih omenja Malc, je bil Gabrijel Rožič iz Abramov, aktivist OF od leta 1943,

tajnik rajonskega odbora OF za Pregaro in Gradin in predsednik KLO Pregara. Jeseni 1944 je bil izvoljen v skupščino istrskega okraja in postal predsednik njenege izvršnega odbora (Pahor, 1998, 320). Ko je začela hrvaška policija iskati najbolj glasne zagovornike bojkotiranja odločitev hrvaških državnih oblasti, se je po pripovedovanju domačina dolgo skrival v gozdu. Nato se je zaposlil, a bil kmalu aretiran in bil skorajda dve leti na prisilnem delu (Medica, 2006, 50). Toda tega podatka ne najdemo v skopi zabeleži o njegovem delu iz decembra 1972, ko je Zveza borcev občine Koper zaprosila, da se mu prizna stalna priznavalnina kot udeležencu narodnoosvobodilnega boja. V obrazložitvi je o povojnem času zapisano le: »Po vojni ima veliko zaslug pri utrjevanju ljudske oblasti, še posebno pri obnovi podeželja tako na območju hrvaške kot tudi slovenske Istre.«¹⁰ Tako kot pri Malcu tudi pri Rožiču v kratkih zabeležkah političnih organov o njegovem preteklem delu, čas političnega nasprotovanja sklepom višjih oblastnih organov glede določitve republiške meje ni pustil črne pike v njegovem dosjeju.

Julij Beltram, ki je dogajanje spremljal »od zunaj«, iz Kopra, je nekoliko preveč vzneseno zapisal, da »boj za priključitev izločenih krajev k Sloveniji ni nikdar ponehal vsemu navkljub in po mnogih delegacijah na vse forume, republike, zvezo, na visoke predstavnike Tita, Kardelja, Marinka, Bakarića leto za letom« (Beltram, 1986, 112). Toda potrditve, da bi predstavniki teh krajev poskušali nagovarjati tudi predstavnike Hrvaške, v drugih virih ne najdemo, prav tako kot ne navedbe, da naj bi se akcije vlekle dolga leta.

V mesecih po aprilu 1947, ko so bili formalno priključeni Hrvaški, so v občini Gradin prejeli dopise iz OLO Sežana in OLO (hrvaško KNO – Kotarskog narodnog odbora) Buzet. Odpisovali so sicer na obe strani, a več v zanje po novem »nepriстойno« Sežano. Iz OLO Buzet so jih npr. 17. junija 1947 opomnili, ker jim niso odgovorili na njihov dopis iz 20. maja z zahtevo po poročanju o številu hiš, domačij in prebivalcev.¹¹ Iz Sežane pa so jim štiri dni kasneje vrnilo zapisnik o prijavi smrti in prijavi rojstva s pripombo, da »vaš KLO ne spada več pod Sežanski Okraj, temveč v Buzet, to je v Istri«.¹²

Da je delovanje lokalnih organov prešlo v »ilegalno« obdobje, po svoje ponazarjajo tudi zapisniki najvišjega lokalnega organa, Krajevnega ljudskega odbora Gradin. V ohranjenem arhivskem gradivu je šest zapisnikov tega organa iz leta 1946, ki so bili množično obiskani. Na zadnjem 6. zboru, ki je potekal

4. decembra 1946, jih je bilo od 332 upravičencev na zboru prisotnih kar 165, torej približno polovica.¹³ Za čas po priključitvi k Hrvaški pa ni v gradivu nobenega zapisnika, kot da bi se kar naenkrat nehali srečevati – a iz že omenjenih drugih virov izvemo, da je bilo njihovo sestajanje prav pogosto.

Nedelovanje uradnih organov se je potegnilo skozi nekaj let. Okrajni ljudski odbor Buzet je septembra 1950 sestavil seznam prejetih zapisnikov podrejenih lokalnih organov, ki bi jih kot nadrejeni organ morali redno dobivati. Jezili so se na majhno število prejetih zapisnikov, še posebej pa na petnajst krajevnih ljudskih odborov, ki po njihovih evidencah niso imeli niti po enega zasedanja ali seje. Med temi je bil omenjen tudi »mjesni narodni odbor« Gradin.¹⁴ Vsekakor velika razlika v primerjavi z živahnostjo delovanja odbora v letu 1946, pred priključitvijo Hrvaški.

Šolski pouk je po priključitvi k Hrvaški še nekaj let potekal v slovenščini. Marijan Malc je zapisal, da je »odgovarjal za vse tri šolske okoliše, v katerih je bila slovenska šola«. A se je začelo stanje nezadržno slabšati. Ko je okrajni odbor Buzet v šolskem letu 1947/48 prevzel oblast nad šolami, so prenehali dobivati slovensko časopisje, do drugih informacij pa so prišli le s težavo (Malc, 1997, 216). Ko je Malc poročal KLO Gradin in prosvetnemu odseku okraja Buzet, je seveda pisal v slovenščini. Oblastne organe je npr. ob začetku šolskega leta 1948/49 pozval, naj starše tistih otrok, ki svojih naraščajnikov ne pošiljajo redno v šolo, opomni ali kaznuje, da bodo spoznali, da delajo napako. Na dopisu je žig Osnovne šole Gradin, ki ima na sredini še vedno grb Ljudske republike Slovenije, le za besedo Okraj ni več imena Sežana, temveč tam zeva praznina.¹⁵ Do kdaj je ostal v Gradinu, iz Malčevih spominov ni razvidno. V svoji Biografiji, napisani 24. junija 1949 za ureditev partijskega staža, svojega nasprotovanja sklepom oblasti seveda ni omenjal.¹⁶ V istega dne izpolnjenem anketnem listu je zapisal, da je učitelj na šoli v Gradinu, okraj Buzet, da je bil nazadnje na partijski konferenci novembra 1948 v Buzetu. Toda obrazec v hrvaščini je izpolnil dosledno v slovenskem jeziku in na vprašanje o znanju jezikov odgovoril, da »obvladam slovenski in deloma srbsko-hrvatski jezik«.¹⁷ Iz navedenih podatkov sledi, da je gradinska šola ves čas Malčevega službovanja ohranjala pouk v slovenščini. Iz njegove članske izkaznice Komunistične partije Jugoslavije pa bi lahko sklepali, da je v Gradinu ostal do konca šolskega leta 1951/52,

10 SI AS 1546, t. e. 45, Rožič Gabrijel, Ljubljana, 5. 12. 1972.

11 SI PAK 500, šk. 1, a.e. 4, Kotarski narodni odbor Buzet – Mjesni narodni odbor Gradin, Buzet, 17. 6. 1947.

12 SI PAK 500, šk. 1, a.e. 4, Okrajni Izvršni LO Sežana – Krajevni ljudski odbor Gradin, Sežana, 21. 6. 1947.

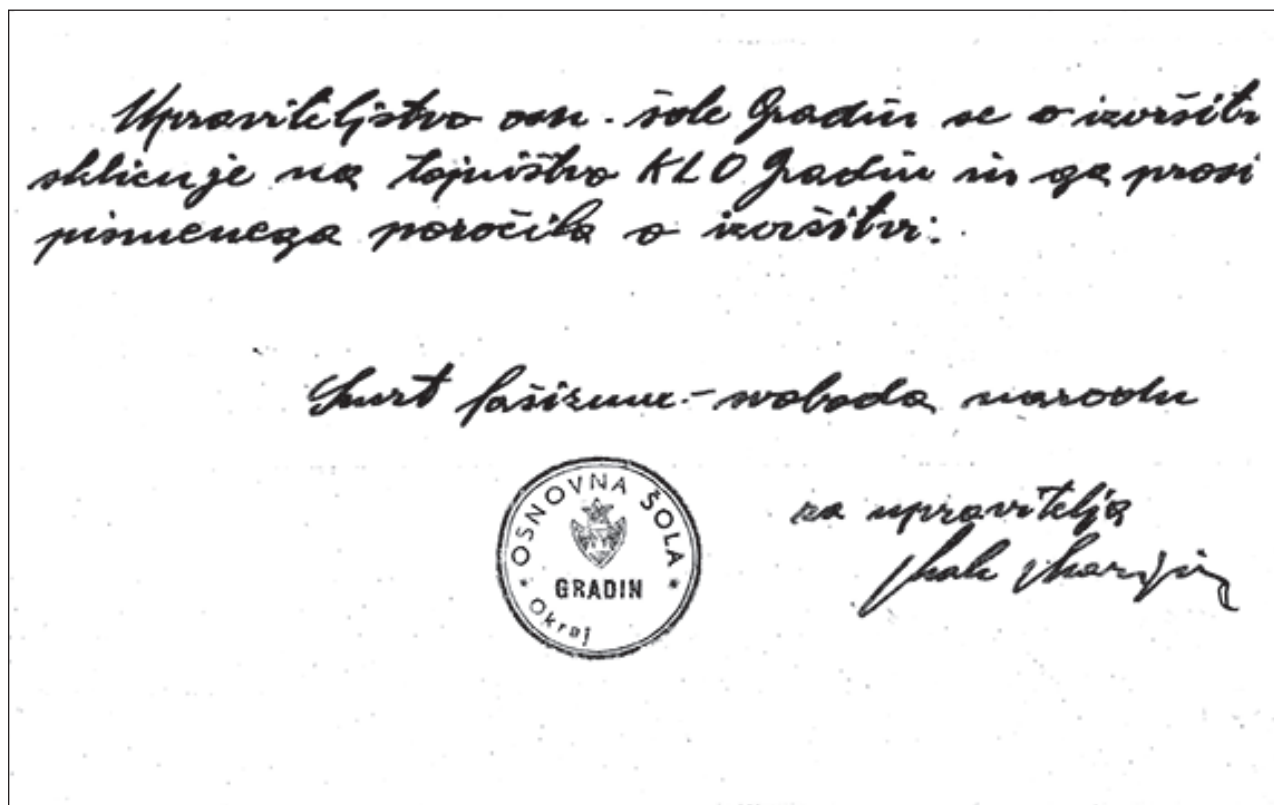
13 SI PAK 500, šk. 4, a.e. 26, Zapisniki KLO Gradin 1946–47.

14 SI PAK 500, šk. 3, a.e. 19, KNO Buzet – narodnim odborima, 13. 9. 1950.

15 SI PAK 500, šk. 2, a.e. 8, Uprava OŠ Gradin – KLO Gradin in OLO Buzet, 12. 9. 1948.

16 SI AS 1589, Članski dokumenti, t. e. 3289, Marijan Malc, Biografija, Gradin, 24. 6. 1949.

17 SI AS 1589, Članski dokumenti, t. e. 3289, Marijan Malc, Anketni list, 24. 6. 1949.

Slika 3: Zaključek dopisa upravitelja šole v Gradinu Marijana Malca, 12. septembra 1948. Dopis je v slovenskem jeziku, tudi na žigu je še grb Ljudske republike Slovenije, le navedba okraja je odstranjena iz žiga. Drugega žiga očitno še niso imeli (SI PAK 500, š. 2, a.e. 8).

saj je od poletja 1952 članarino že plačeval po novih pravilih in sicer Komunistični partiji Slovenije.¹⁸ France Ostanek je ob popisovanju šol na tem področju zapisal, da je pouk v hrvaškem jeziku potekal v letih 1951–1954 (Ostanek, 1992, 252), a z zanesljivimi podatki za Gradin ni razpolagal.

Domačini so na različne načine ignorirali sklepe okrajanih organov v Buzetu, celo tiste, ki so poslabševali njihovo življenjsko raven. Zaradi bojkota prejemanja živilskih nakaznic niso mogli kupovati živil in industrijskih izdelkov, po zamenjavi še zadnje slovenske učne moči v šoli pa so nekateri starši nehali pošiljati otroke v šolo (Medica, 2006, 50–52). Informacije, da se velik del prebivalstva KLO-jev Gradin, Pregara in Črnice s priključitvijo ni strinjal, da so pisali prošnje slovenskim oblastem, naj to območje vnovič pripade Sloveniji, da so bojkotirali sklepe upravnih organov iz Buzeta in da od tam niso hoteli prejemati niti živilskih nakaznic, pa tudi davkov niso hoteli plačevati (Čepič, 1999, 213–214), so dosegle pristojne slovenske organe. Primorski komunist Ivan Regent,

ki je postal leta 1947 minister v slovenski vladi, je oktobra 1947 posredoval predsedniku vlade Mihi Marinku pismo »v zadevi nekaterih istrskih vasic, ki so priključene Hrvatski republiki, prebivalstvo katerih pa bi hotelo biti priključeno k Sloveniji«. S problematiko so Regenta ustno seznanil tudi vodilni iz okraja Sežana. Žal pismo, morda ena od resolucij, ki so jih pisali v Gradinu, v pregledanem arhivskem gradivu ni ohranjeno. V ohranjenem spremnem dopisu pa je Regent zapisal, da »je razvidno, da je vprašanje zelo pereče«, in svetoval, da »ne bi bilo napačno to vprašanje rešiti kolikor mogoče hitreje«.¹⁹

Da so akcije Gradincev in okoličanov naletele na odmev tudi v najvišjih političnih krogih, po svoje priča tudi depeša, ki so jo dobili 10. oktobra 1947 iz Beograda. Komite za zakonodajo zvezne vlade v Beogradu je od predsedstva slovenske vlade v Ljubljani zahteval, da jim pošljejo podatke »o opravljeni začasni razmejitvi z Ljudsko republiko Hrvaško na priključenem ozemlju s priloženo karto in upravno razdelitvijo«.²⁰

18 SI AS 1589, Članski dokumenti, t. e. 3289, Marijan Malc, Članska knjižica KPJ, 24. 6. 1949.

19 SI AS 1748, šk. 5, I, 2, Pismo Ivana Regenta – predsedniku vlade LRS Mihi Marinku, 28. 10. 1947.

20 SI AS 223, š. 24, Brzjojavke zvezne vlade 1947, Komitet za zakonodavstvo – Predsedstvu vlade, 10. 10. 1947.

Beltram je omenil, da so razmere občutili tudi v političnih krogih na Svobodnem tržaškem ozemlju, »saj je takrat več ljudi iz teh krajev delalo na Koprskem«. Na lastni koži je to občutil poslanec v OLO Koper Peter Pavlič iz Pavličev, ki se »je solidariziral z »uporniki« iz domačih krajev«. Zato je v Koper prišla zahteva iz Buzeta, naj bo partijsko kaznovan in »rajonski komite KP STO Koper je Pavliča izključil iz partije«. Ker se je Pavlič pritožil, so na slovenski strani omilili kazen in izdali sklep, v katerem »je kadrovski oddelek izrekel strogi partijski ukor Petru Pavliču, ker je hujskal ljudi iz vasi Gradin proti priključitvi k ljudski republiki Hrvaški, kar je pomenilo prestop ek proti demokraciji centralizmu«. Za Pavliča, uslužbenca v javni upravi, je bila v tedanjem času to huda kazen (Beltram, 1986, 112). Tudi Marijan Malc je bil klican na zagovor na okrajni komite Komunistične partije v Koper, kjer so mu očitali šovinizem in sabotažo (Malc, 1997, 219).

Prebivalci Gradina in okolice so še nekaj časa zavračali sklepe hrvaških oblasti, a enotnost se je izgubljala pod težo razmer. Upornost ljudi je verjetno upadala tudi ob spoznanju, da slovenska politika ni podprla njihovih prizadevanj. »Ko so po sklepu OF odbora zavrnil kamion s pošiljko modre galice in žvepla, je nastalo godrnjanje«, a so uspeli domačine pomiriti, ko so jim povedali, »da so obljubili preučitev stanja«. Kdo naj bi bili ti, ki naj bi preučili stanje, Malc v spominih ni zapisal, a verjetno se zapis nanaša na hrvaške organe oblasti, ki nekaj let niso mogli vzpostaviti zakonitosti na tem delčku okraja Buzet. Kajti vsaj nekaj časa je »vaška republika v republiki«, kot je položaj slikovito označil Malc, vztrajala na svojih položajih: »V trgovini smo dobili meso in krompir brez denarja. Vsakemu je bilo oddeljeno svoje.« Prva akcija hrvaških oblasti, ki se ji domačini niso uprli, je bila napeljava elektrike. Domačini so se pridružili pri delu za to pridobitev in začelo se je neko novo obdobje. Dolgo vztrajanje upornikov je Marijan Malc sklenil s sledečo mislijo: »Taki zavestni odpovedi v revščini, ki je vladala po prestani vojni, so bile na vasi možne le kot izraz velikega hotenja, ki je presevalo vse razumne meje« (Malc, 1997, 218–219).

Novice o protestih in uporih proti oblasti v Jugoslaviji seveda niso mogle biti objavljene. Jih je pa rade volje izkoristil zamejski protikomunistični tisk. Ob koncu leta 1950 je tako tržaško-goriška Demokracija, znana po ostrem protijugoslovanskem tonu, objavila dopis o dramatičnem dogajanju v Gradinu, ki naj bi jim ga poslal tamkajšnji domačin:

Od nas se nismo še oglasili v »Demokraciji«, ki jo redko dobimo, ali z veseljem čitamo, ko pride

do nas kakšna številka. Mi živimo tako, da ne umremo. Naši ljudje hodijo na roboto (prisilno delo) na železniško progo, ki bo vezala Reko s srednjo Istro. Vsi, do 70 let, morajo na delo, če so pri zdravniškem pregledu spoznani kot delazmožni. Tudi če je en sam delazmožen v družini, mora na to prostovoljno delo brez plače. Tam ostane en mesec ali celo mesec in pol. Potem gredo drugi in ga nadomestijo. Že devet mesecev nismo dobili ničesar na izkaznice, niti sladkorja, niti mila, sploh nič. Sladkor, če se ga sploh dobi, stane 700 do 900 din. Ne moremo več živeti. Cela vas Reparac se je hotela izseliti v Trst, ali niso dobili dovoljenja. Čakamo, da se kaj spremeni. Da bi se vendar kaj spremenilo in kmalu! Drugače bo po nas.²¹

Morda preveč dramatičen opis razmer, ki pa vendarle kaže, da upornost ni hitro zamrla. O takšnem prisilnem delu, kot ga omenja članek, v drugih virih ni podatkov. Obupne socialne razmere pa omenjajo praktično vsi, ki so se dotaknili problematike premika meje pri Gradinu leta 1947. Kdaj je uporniški duh popustil, po pregledani dokumentaciji ni možno natančno opredeliti. Od leta 1948 so v korespondenci Krajevnega ljudskega odbora Gradin zgoj dopisi, ki so jih prejeli iz nadrejenega Okrajnega ljudskega odbora Buzet. Večinoma so navodila iz nadrejenega organa, odgovorov oz. dopisov KLO Gradin pa skorajda ni. Jezik odgovorov je nekakšna mešanica slovenščine, hrvaščine in »istranščine«, kar nakazuje, da hrvaščina v teh krajih ni bila uveljavljena. V dopisih je OLO Buzet večinoma kot ime kraja zapisoval Gradin, redkeje Gradin. V dopisu z Reke se pojavi celo poimenovanje Gradinja. Ko je lokalna oblast v začetku petdesetih let novič začela kolikor toliko delovati, je dopise pošiljala žigosane z napisom: »Narodna republika Hrvaška, Mjesni narodni odbor Gradin«. ²² V nekaterih ozirih so bili kraji še vedno vezani na republiko Slovenijo. V tej smeri je potekala večina trgovanja, dnevnih delovnih migracij in tudi odselitev prebivalstva v iskanju boljšega življenja. Za poštno uslugo je še vedno skrbela pošta Sočerga, ki je KLO Gradin 30. januarja 1948, kako bodo še vnaprej dostavljali pošto, seveda obvestila v slovenščini. ²³ Gospodarski stiki so potekali na obe strani, na Hrvaško in v Slovenijo.

Večjo željo po premiku stvari na boljše je v domače kraje zanesel Ernest Boškin, rojen leta 1927 v Koromačih, ki se je v partizanske vrste vključil leta 1944. V članstvo Komunistične partije ga je leta 1949 sprejel sekretar osnovne organizacije Gradin Marijan Malc. Za razliko od Malca je Boškin obvladal srbohrvaščino in je svoje dokumente izpolnil v tem jeziku, pasivno

21 Demokracija, 22. 12. 1950: Dopis iz Gradina pri Buzetu, 2.

22 SI PAK 500, šk. 2.

23 SI PAK 500, šk. 2, a.e. 13, Pošta Sočerga – KLO Gradin, Sežana, 30. 1. 1948.

pa je obvladal tudi italijanščino. Morda je bil tudi to vzrok, da je bil aprila 1950 imenovan za člana okrajnega odbora Komunistične partije Buzet. Verjetno z željo, da bi poživil družbeno delovanje v domačem okolju, ga je okrajni ljudski odbor Buzet že poleti 1950 premestil v Gradin in imenoval za novega predsednika KLO Gradin.²⁴ Ko je bila lokalna oblast leta 1952 preoblikovana v občinski ljudski odbor Gradin, je Boškin postal njen tajnik in gradinska občina je začela redneje komunicirati z Buzetom in mu odgovarjati na dopise. Pod dopisi je bil Boškin zapisan kot Boskin, saj so na občini razpolagali le s precej starim in izdelanim tipkalnim strojem, ki ni imel šumnikov č, š, ž. Zato je bil tudi predsednik »Narodnog odbora općine Gradin« na njihovih dopis zapisan kot Matej Markežic (in ne pravilno kot Matej Markežič),²⁵ medtem ko ga v kakšnem dokumentu okrajnega ljudskega odbora Buzet najdemo navedenega kot Mate Markežić.²⁶ Oživiljanje družbene dejavnosti je bilo vidno tudi v tem, da so se leta 1953 v Gradinu zopet sestali na zborih volivcev, na katerih pa so obravnavali le redne zadeve in na kakšne posebnosti ali proteste vsaj sprva v njih ne naletimo.²⁷ Toda kolo zgodovine je poskrbelo, da so utišane zadeve vnovič postale aktualne.

NOVA ZAHTEVA ZA PRIKLJUČITEV SLOVENIJI

Po ena mednarodno politična in notranjepolitična sprememba sta vplivali, da je vprašanje meje pri Gradinu vnovič prišlo na dnevni red sej pristojnih organov. Po podpisu Londonskega memoranduma 5. oktobra 1954 je bilo ukinjeno Svobodno tržaško ozemlje. Njegova Cona B je bila razdeljena na okraja Koper in Buje, ki sta bila vezana prvi na slovenske in drugi na hrvaške organe oblasti. Toda sprememba meja je bilo po ukinitvi Svobodnega tržaškega ozemlja vendarle še potrebno formalizirati. V notranjepolitičnem pogledu pa je nova vprašanja odprla vpeljava komunalnega sistema leta 1955 s krepitvijo večjih občin in usihanjem moči okrajev. Sledil je začetek združevanja občin in okrajev, slednji pa so izgubljali pristojnosti in bili v Sloveniji leta 1965 dokončno odpravljeni. Združevanje manjših enot lokalne oblasti je na novo odprlo vprašanje, kam naj se majhne občine po novem vključijo.

Informacija, da bo treba po novem potegniti meje občin, je doseglo tudi majhno občino Gradin in na zahtevo desetine volilnih upravičencev je bil 30. novembra 1954 sklican zbor volivcev treh volilnih enot v občini, poleg Gradina še bližnjih zaselkov Brezovica in Sirči. Od 300 volilnih upravičencev jih

je na zbor prišlo kar 163, torej je šlo po dolgih sedmih letih vnovič za množično obiskano zasedanje v Gradinu. Prisotni zastopnik okraja Buzet jim je sporočil, da okrajni odbor v okviru reorganizacije predlaga ukinitve občine Gradin, o čemer bi lahko sklepali že na seji okrajnega odbora 3. decembra. Toda volivci hitrega ukinjanja občine niso podprli. Predlog za ukinitve je bil podkrepiljen z obrazložitvijo, da je Gradin precej oddaljen od trgovskih, zdravstvenih, prometnih, ekonomskih in telefonskih središč. Josip Šavle je ob nasprotovanju predlogu o takojšnji ukinitvi izrazil skepso, da naj bi bilo za njih iz večjih hrvaških središč bolje poskrbljeno. Omenil je npr., da jim je bila takšna obljuba že pred časom dana za redne obiske zdravnika, pa ga v kraju niso nikoli videli in so se morali odpraviti po pomoč v Koper, Izolo, Piran ali Buje. Tudi z iskanjem dovoljenj za prodajo živine na bližnjih sejmih v Bujah ali Buzetu so imeli slabe izkušnje, saj so po pripovedovanju Šavla izgubili za to po več dni. Po Šavlovi prepričljivi argumentaciji so se prisotni soglasno odločili, da naj občina nadaljuje z delom do oblikovanja novih komun. Ernesta Šavrona so zadolžili, da jih takoj po povratku s seje okrajnega odbora Buzet obvesti o tem, kaj bodo sklenili na seji glede občine Gradin.²⁸

Po tej osrednji točki dnevnega reda se prisotni niso razšli, temveč so nadaljevali z drugo točko dnevnega reda – Razno. Brez ovinkarjenja so izrazili željo, da bi bili v bodočem komunalnem sistemu vključeni v komuno (občino) Koper. Zato naj bi prepis zapisnika zbora volivcev poslali na OLO Koper. Eden od razpravljavcev se s tako oblikovanim predlogom ni strinjal, saj naj ne bi zadostoval. Ker je bila sprememba republiške meje v pristojnosti višjih organov, bi morali to pobudo poslati nanje, torej Saboru Hrvaške, Izvršnemu svetu Slovenije in Zveznemu izvršnemu svetu. Prisotni so željo, da zaenkrat občina ostane v Gradinu, podkrepili z obljubo, da so pripravljene prevzeti povečane stroške za njeno vzdrževanje. S potrditvijo predloga o nadaljnjem delu občine v Gradinu je bil zbor tudi zaključen.²⁹

Pobuda z zbora volivcev v Gradinu je sprožila hitre odzive, ki niso bili tako nenaklonjeni izražanju želja prebivalstva kot leta 1947. Jasno je bilo le, da bo občina Gradin kot premajhna in nezmožna za samostojno delovanje v novem komunalnem sistemu ukinjena, ni pa še bilo dokončno odločeno, h kateri večji sosednji občini naj bi bila priključena. Seja občinskega ljudskega odbora Gradin, na katerem so odločali o njeni nadaljnji usodi, je potekala 15. aprila 1955. Predsednik odbora Mirko Šavron je pojasnil,

24 SI AS 1589, t. e. 4877, Boškin Ernest, Anketni list, 24. 5. 1950; Biografija (b.d.); Nadopuna biografije (b.d.).

25 SI PAK 501, t. e. 1, a. e. 3, Odluka o brojnom sastavu Narodnog odbora Općine Gradin, 22. 10. 1952.

26 SI PAK 501, t. e. 1, a. e. 3, Rješenje o obrazovanju komisije za biračke spiskove za kotar Buzet, 9. 10. 1952 (pretsjednik Flego Vojko).

27 SI PAK 501, t. e. 1, a. e. 5.

28 SI PAK 501, t. e. 2, Zapisnik sa zbora birača, 30. 11. 1954.

29 Prav tam.

da bodo v novem komunalnem sistemu tako majhne občine ukinjene in da naj bi v Gradinu ostala le majhna izpostava večje občine za urejanje najnujnejših upravnih zadev. Za njim je besedo dobil Anton Mikulič, ki je menil, da je treba občino ukiniti in da si tukajšnje prebivalstvo želi priključitve k občini Koper. Predsednik Mirko Šavron je sicer podprl njegovo stališče, a je opozoril na proceduralni zahtevek, da morata obstajati dva predloga, eden za Koper in drugi za Buje, saj bi tovrstna sprememba občinske meje hkrati pomenila premik republiške meje. Ker je bilo to v pristojnosti Zvezne ljudske skupščine v Beogradu, bi moral na koncu postopka odločiti ta organ. Tudi zbori volivcev so podprli načelo, je poudaril Šavron, naj se izbira med dvema predlogoma. Odborniki so se odločili za predlog, naj bodo priključeni h Kopru, opozorili pa tudi, da bi moralo isto veljati tudi za Topolovec, s katerim so skozi zgodovino tvorili nedeljivo enoto. Argumentov za nasprotni predlog, za priključitev k občini Buje, po zapisniku sodeč ni zagovarjal nihče od prisotnih odbornikov občinskega ljudskega odbora Gradin. Po debati so sklenili, da če ni možno zadovoljiti željam tega ljudstva, da bo priključeno komuni Koper, naj o usodi, kam bodo priključeni, pač odločijo od zgoraj.³⁰

Prebivalci in njihovi zastopniki v ljudskem odboru so soglašali, da bi svojo usodo vezali na občino Koper in s tem na republiko Slovenijo. O tem so bili obveščeni vodstveni organi okraja Koper in obeh prizadetih republik. Izvršni svet LR Slovenije je o pobudi, ki jo je prejel iz Primorske, razpravljal 10. junija 1955 in sprejel predlog predsednika vlade Borisa Kraigherja, da »bi Izvršni svet predlagal Izvršnemu svetu Hrvatske, naj se formira komisija iz zastopnikov obeh Izvršnih svetov, ki naj skuša najti sporazumno rešitev pri razmejitvi med okraji Koper, Buje in Buzet«. ³¹ Iz skromnega zapisnika ni razvidno, da bi slovenska vlada svojim zastopnikom dala natančnejša navodila za pogovore oziroma zavzela stališče o tem, na katerih odsekih naj bi prišlo do popravkov meje.

Komisiji, ki sta ju imenovali vladi Slovenije in Hrvaške za oblikovanje meje v Istri, sta se sestali 14. julija 1955 v prostorih okrajnega ljudskega odbora Buje. Govorili so o dveh odsekih meje, o območju sporne občine Gradin oziroma zahtevah prebivalcev po njeni priključitvi LR Sloveniji in o razmejitvi ob spodnjem toku reke Dragonje. Pri prvi točki je hrvaški predstavnik Vojko Flego predstavil zahteve ljudi iz občine Gradin po priključitvi občine Sloveniji, kar sta potrdila tudi občinski ljudski odbor Gradin in okrajni ljudski

odbor Buzet. Po tem so udeleženci sestanka »sklenili soglasno, da se Izvršnemu svetu NRH predlaga, da se to področje priključi Ljudski republiki Sloveniji«. Pri problematiki razmejitve ozemlja ob spodnjem toku reke Dragonje pa so slovenski in hrvaški predstavniki soglasno sklenili, »da se predlaga Izvršnemu svetu Slovenije, da se potrdi meja na reki Dragonji oziroma po dejanskem stanju, tj. od izliva reke Dragonje v morje do mosta preko Dragonje, ki se nahaja pod vasjo Kaštel, ter naprej navzgor po sedanjem stanju«. ³²

Slovenski vladi je o sestanku v Bujah na seji Izvršnega sveta 21. julija 1955 poročal vodja slovenske komisije Niko Šilih. Povedal je, da so člani obeh komisij »soglasno sklenili predlagati Izvršnemu svetu LRH, da se območje občine Gradin (OLO Buzet) pripoji LR Sloveniji, Izvršnemu svetu LRS pa v ostalem, da potrdi mejo na reki Dragonji po obstoječem stanju«. Izvršni svet LR Slovenije je nato sklenil, da potrdi sklepe »in pritrditev sporoči Izvršnemu svetu LRH«. ³³

Še preden so bile spremembe zakonsko izpeljane do konca, so jih začeli lokalni organi že upoštevati kot nedvoumno dejstvo. Dva dni kasneje, 23. julija 1955, so namreč na ustanovni seji obeh zborov novega Ljudskega odbora okraja Koper ob določanju števila odbornikov, ki so jih v odbor imenovali občine, omenili tudi Gradin. Eden od odbornikov je zato zaprosil »za pojasnilo glede priključitve občine Gradin«. Odgovor predsednika ljudskega odbora okraja Koper Albina Dujca je bil kratek in skop: »Predsednik pojasni, da je na podlagi dogovora z Ljudsko republiko Hrvatsko občina Gradin priključena našemu okraju ter s tem Ljudski republiki Sloveniji«. ³⁴

Na eni od zadnjih sej občinskega LO Gradin, ko so vodilni že vedeli, kako potekajo dogovori med Slovenijo in Hrvaško, so poskušali z nekaterimi sklepi kar pohiteti. Na seji 26. avgusta 1955 so se dogovorili, da naj bi šola v novem šolskem letu, upoštevajoč nacionalno strukturo prebivalstva, vnovič začela delovati v slovenskem jeziku. ³⁵

Za mejo pri Gradinu je najprej Sabor LR Hrvaške 15. decembra 1955 sprejel sklep o izločitvi osmih krajev iz Hrvaške, dne 6. marca 1956 pa je o tem razpravljala še Ljudska skupščina LR Slovenije. V obrazložitvi je bilo zapisano, da »prebivalstvo v predlogu odloka naštetih vasi, ki so zdaj na ozemlju Ljudske republike Hrvatske, že dalj časa teži za tem, da bi se te vasi priključile Ljudski republiki Sloveniji, in sicer k okraju Koper, ker je večina tega prebivalstva slovenske narodnosti« (Stenografski, 1956, 269). Tudi v predstavitvi odloka v skupščini je Niko Šilih uvodoma

30 SI PAK 501, t.e. 2, Zapisnik sa XVI. Sjednice Narodnog odbora Općine Gradin, 15. 4. 1955.

31 SI AS 223, š. 306, Zapisnik LI. seje Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS z dne 10. 6. 1955, 3.

32 SI AS 223, š. 630, 184/55, Zapisnik sastanka Komisije Izvršnog vijeća Hrvatske i Komisije Izvršnog vijeća Narodne Republike Slovenije, održanog dne 14. VII. 1955 god. u prostorijama Narodnog odbora kotara Buje.

33 SI AS 223, š. 306, Zapisnik LV. seje Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS dne 21. 7. 1955, 2.

34 SI PAK 24, š. 660, Zapisnik I. skupne seje odbornikov obeh zborov Ljudskega odbora okraja Koper, 23. 7. 1955, 3.

35 SI PAK 501, t.e. 2, Zapisnik sa XVIII, održanog 26. 8. 1955.

poudaril »stalno izraženo težnjo prebivalcev občine Gradin« po priključitvi k Sloveniji. Ko je govoril o delu komisij slovenske in hrvaške vlade, se je omejil zgolj na njeno prvo točko oziroma njen prvi sklep, da je »soglasno ugotovila upravičenost želje prebivalcev tega področja, da se priključi h Kopru«, ni pa omenil drugega dela komisije oziroma njenega drugega sklepa (Stenografski, 1956, 32; UL LRS, 1956, 69).

Ker je po ustavi FLRJ postal tovrstni odlok veljaven šele s potrditvijo v Zvezni ljudski skupščini, je o njem sklepal tudi najvišji zakonodajni organ v Jugoslaviji. Dne 27. marca 1956 je sprejel odlok o potrditvi spremembe meje med Hrvaško in Slovenijo, v katerem je zapisano: »Potrdi se sprememba meja med Ljudsko republiko Hrvaško in Ljudsko republiko Slovenijo, ki je v tem, da postanejo kraji Abitanti, Belvedur, Brezovica, Gradin, Koromači-Boškini, Močunigi, Pregara in Sirči v občini Buje, okraj Pulj, ki so bili doslej v sestavu ozemlja Ljudske republike Hrvaške, sestavni del ozemlja Ljudske republike Slovenije« (UL FLRJ, 1956, 201).

To je bil edini primer, ko je bila sprememba meje med Slovenijo in Hrvaško potrjena na ustavno predpisani način, torej s sklepoma najvišjih zakonodajnih organov obeh republik in potrditvijo sklepa v zvezni skupščini. Čeprav gre za enkratni primer na tej meji in eden izmed redkih tovrstnih premikov v povojni jugoslovanski zgodovini, so ga mediji praktično zaobšli. Razen mimobežnih zapisov osrednja slovenska časnika, *Slovenski poročevalec* in *Ljudska pravica*, o tej ozemeljski širitvi Slovenije praktično nista poročala. Tako kot pred leti nista poročala, da se je Slovenija temu ozemlju prostovoljno odrekla. V letih 1955 in 1956 bi širši komentar zakonodajnega postopka mejne spremembe verjetno zahteval tudi pojasnilo, zakaj se je slovenska politika leta 1947 odločila tako, kot se je.

VNOVIČ V SLOVENIJI

Priključitev Sloveniji je prinesla precejšnjo dozo optimizma. Prebivalci Gradina so znova razvili širšo družbeno dejavnost. V koprskem političnem vrhu so kot primer »visoke politične zavesti« ter požrtvovalnega in vztrajnega dela pohvalili prav Gradin, »kjer še pred nekaj leti ni bilo organizacije SZDL«, torej naslednice OF, ki je bila v Gradinu ob koncu vojne in neposredno po njej zelo delovna. Pred prvimi volitvami v Socialistično zvezo delovnega ljudstva (SZDL) po vnovični vključitvi kraja v Slovenijo, marca 1956, so se v akciji vpisa v SZDL angažirali nekdanji domači partizani in koprške politične organizacije in »danes je v tej vasi vključenih v organizacijo nad 80 % vseh volivcev«. ³⁶ Prebivalci Pregare so upali, da bo konec gospodar-

skega zastoja in da bo modernizacija pokukala tudi v njihov kraj: »Vsa leta po osvoboditvi smo slišali, kako v bližnjih vaseh gradijo in popravljajo vodnjake, ceste in poslopja, pri nas do sedaj še nismo bili v stanu napraviti kaj takega.« Najprej bi rabili novo vodno napeljavo in popravilo ceste do Gradina. Dela bi se lotili kar sami, so obljubili Pregarčani, le da bi dobili sredstva za material. ³⁷

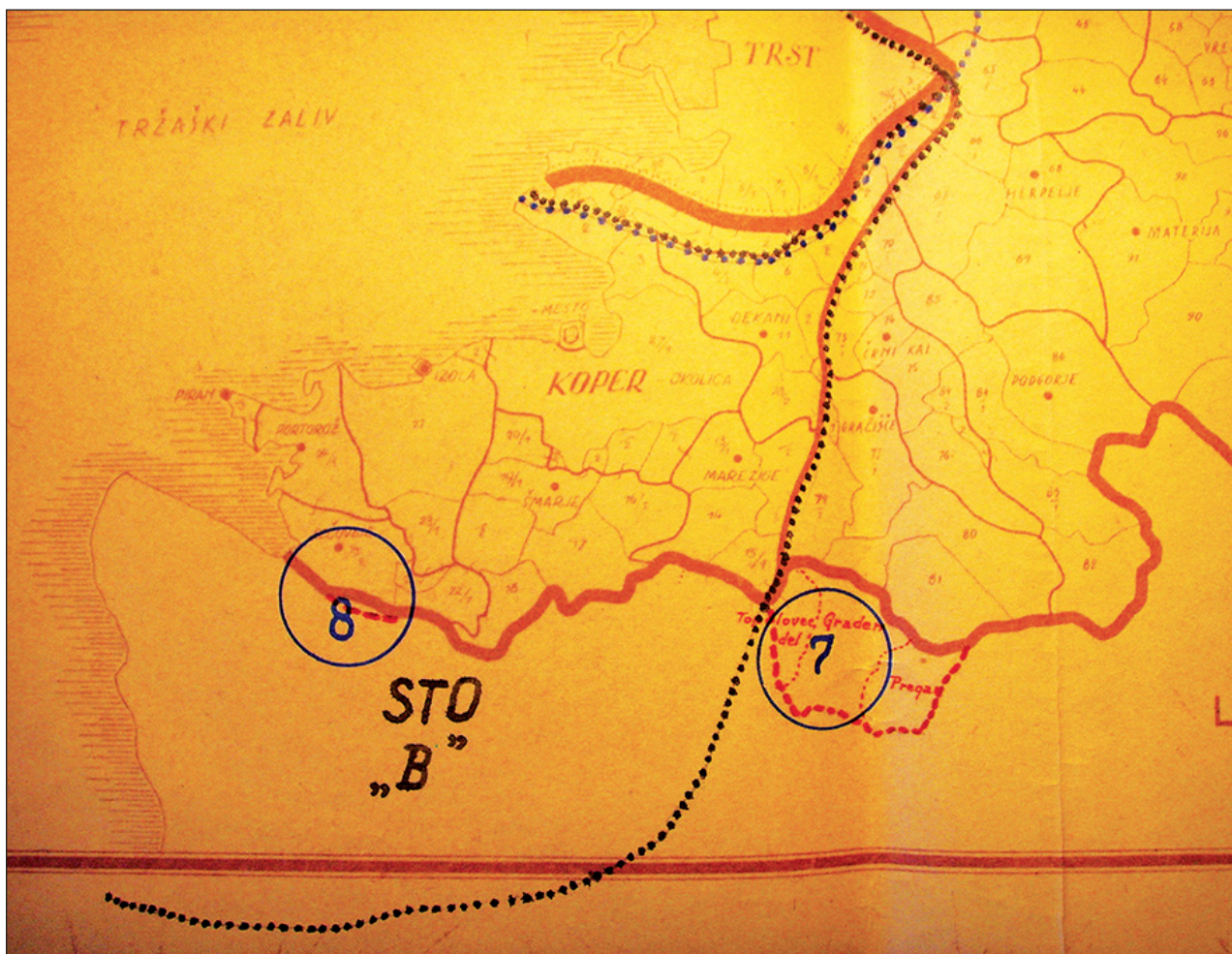
Toda prvotni zanos je začel kmalu usihati, saj sprememba ni prinesla hitrih izboljšav, ki so se jim nadejali domačini. Nekatere spremembe so bile davek časa, ki jih ni mogla zajeziti nobena lokalna oblast, bodisi hrvaška bodisi slovenska. Notranjost Istre se je začela prazniti, saj so se predvsem mladi odseljevali v bližnja industrijska središča. Val izseljevanja Italijanov in deloma Slovencev in Hrvatov, ki so po Spomeniku o soglasju optirali za Italijo, teh krajev ni pretirano prizadel, saj je bilo Italijanov malo, čeprav so bili podatki o njihovi številčnosti dokaj nezanesljivi (Lavrenčič, 2012, 513–515). Izseljevanje velikega števila prebivalcev Istre za novo potegnjeno državno mejo, v Trst in njegovo okolico, je bolj občutila zahodna obala Istre, Gradina in okolice, kjer je bilo italijansko govorečega prebivalstva le za vzorec, pa ne. Na izseljevanje so bolj vplivali ekonomski vzroki, saj v Gradinu in okolici niso odprli dislociranih obratov iz Kopa in drugih obalnih mest, kot so upali domačini. Delo se ni selilo k ljudem, zato so se ljudje seliti proti mestom, kjer je vladalo vse večje povpraševanje po delovni sili. Prebivalstvo majhnih krajev se je ponekod v nekaj desetletjih prepolovilo, trend naglega padanja pa se ni ustavil. Kot primer omenimo vas Abitanti, tri kilometre južneje od Gradina povsem na meji, ki so imeli sredi stoletja približno 140 prebivalcev, pol stoletja kasneje pa nobenega (Pucer, 2005, 59).

Ernest Boškin, ki je bil tudi naslednja desetletja aktiven pri vseh dejavnostih, je omenil, da je po letu 1955 oživelo delovanje lokalnih družbenopolitičnih organizacij v Gradinu, Topolovcu in Pregari, ki so se usmerili v reševanje gospodarske in socialne problematike. Do sredine šestdesetih let, ko so se začele večje družbene investicije v ta košček Slovenije, po Boškinovih besedah ni bilo narejenega toliko, kot so domačini po vnovični vključitvi v Slovenijo verjetno pričakovali, saj so iz občinskega proračuna dobili le skromna sredstva za zasilno vzdrževanje cest.

Do takrat še ni bilo asfaltiranih petnajst kilometrov krajevnih in štirinajst kilometrov občinskih cest, ni bila urejena elektrika, ni bilo zgrajeno telekomunikacijsko omrežje, ni bilo prepotrebni družbenih objektov za lažje delovanje krajevnih skupnosti, ni bilo trgovine za boljše

³⁶ Slovenski Jadran, 23. 3. 1956: Potrdilo visoke politične zavesti, 1.

³⁷ Slovenski Jadran, 19. 8. 1955: Pregara, 4.

Slika 4: Del zemljevida Slovenije, ki ga je Geodetska uprava Ljudske republike Slovenije dostavila slovenski vladi avgusta 1955. Na zemljevidu je označila problematične točke meje ob slovensko-hrvaški meji v povojnem obdobju. V Istri sta označena dva odseka, vprašanje Gradina in okolice ter spor zaradi vasi ob spodnjem toku Dragonje (SI AS 223, š. 630, 184/55).

preskrbo občanov z živili, ni bilo kmetijske organizacije, bili smo skoraj brez prometnih zvez in brez možnosti zaposlitve, standard je bil na zelo nizki stopnji (Boškin, 1985, 52).

Vnovična sprememba meje je na plan prinesla celo stare težave. Kot nekakšno kazen upornim vasem so lahko domačini občutili potezo hrvaškega elektro gospodarstva, da so jim po »izstopu« iz Hrvaške takoj odklopili elektriko in so bili brez nje približno pol leta. Domačinka Marija je povedala, da je zato prvega sina rodila ob petrolejki. Njen mož pa je dodal, da je radio, ker ga pač ni imel kam vključiti, podaril sestri, ki je živela na Reki, in da »so bili hudi časi brez luči i radia« (Medica, 2006, 52). Po več mesecih so jim zopet vrnili elektriko, še vedno iz Hrvaške, saj s slovenskim omrežjem še nekaj let niso bili povezani. Šele v drugi polovici šestdesetih, je omenil Boškin, ko se je začel hitrejši

razvoj, je bila »obnovljena elektrika in preklopljena s hrvaškega na slovensko omrežje« (Boškin, 1985, 52).

Središče dogajanja je ostajala šola, učitelj pa eden najpomembnejših osebnosti na vasi. Toda tudi v tem pogledu so se začele dogajati spremembe, ki so Gradina in manjše zaselke odrinjale še bolj na obrobje. Leta 1955 so prvi učenci vstopili v novo zgrajeno šolo v Gračišču, nekaj manj kot 10 kilometrov severneje od Gradina, bližje glavnim prometnim potem. Šola so v naslednjih desetletjih dograjevali, v času šolske reforme pa je postala osrednja šola za širše območje, h kateremu je gravitiralo več manjših vaških šol, ki so jih spreminjali v podružnične šole ali pa preprosto ukinjali. Šola v Gradinu je bila med zadnjimi še delujočimi v odmaknjenih vasicah Slovenske Istre. Do reorganizacije šolske mreže po osnovnošolski reformi v letu 1959 je še delovala kot popolna osemletna, pred šolskim letom 1962/63 je bila preoblikovana v

podružnično šolo, eno od sedmih podružnic centralne šole v Gračišču. Delovala je do leta 1973, od šolskega leta 1973/74 pa so se vsi otroci nekdanje občine Gradin začeli voziti k pouku v sodobno šolo v Gračišču. Marijan Šavron, kasneje ravnatelj šole v Gračišču, se je takole spominjal svojih učiteljskih začetkov:

Ko sem učil na Gradinu, so ljudje prihajali k meni, da sem jim sestavljal in pisal prošnje. Prihajali so po nasvete. Prihajali so, da so mi potožili o svojih težavah v družini in o težavah, ki so jih imeli z oblastjo. Za njih sem bil maeštro, tajnik, advokat, posrednik med sprtima kmetoma, prva pomoč, pomoč v sili, in vse drugo (Tomšič, 1985, 57).

Eden od pogojev za uvedbo popolnega predmetnega pouka za vse otroke je bilo izboljšanje prometnih povezav do takrat prometno skorajda odrezanih krajev. Domačini so bili nezadovoljni s prepočasnim vpeljevanjem novih avtobusnih linij. »Že nekajkrat smo se pritožili nad izredno neugodnimi prometnimi zvezami, ki jih imamo prebivalci Gračišča, Movraža in Gradin s Kopro, kjer je sedež naše občine«, so že nekaj mesecev po uradni priključitvi Sloveniji, julija 1956, zapisali v pismih bralcev v Slovenskem Jadranu. Ker so za opravke lahko porabili po cel dan, so pozvali avtobusno podjetje Slavnik iz Kopra, naj okrepi linije do njihovih krajev.³⁸ V začetku reorganiziranja šolske mreže ob koncu petdesetih in v začetku šestdesetih so si morali pomagati na vse mogoče načine. »Otroke smo vozili v šolo tudi z vozom. No, potem nam je kmalu pomagal Slavnik, ki je organiziral avtobus«, se je združevanja šolskih okolišev spominjal tedanji ravnatelj centralne šole v Gračišču Jože Mejak (Tomšič (ur.), 1985, 29). Novo avtobusno progo Pregara – Koper, ki je bila v prvi vrsti namenjena prevozu otrok, je prevozno podjetje Slavnik iz Kopra odprlo v šolskem letu 1960/61. V naslednjem ducatu let je sledilo zapiranje ene male vaške šole za drugo (Tomšič, 1985, 10–14).

Medtem ko je bilo za šolanje v slovenskem jeziku po premiku meje na hitro poskrbljeno, je z uporabo jezika v bogoslužju ostalo po starem. Spremembi republiške meje namreč ni sledilo tudi prilagajanje župnijskih in škofijskih meja. Gradin, Pregara in Topolovec so ostali del poreško-puljske nadškofije s hrvaškim bogoslužjem. Na to so opozarjali slovenski slavisti in Slavistično društvo je to navajalo ob boku bolj razvpitemu primeru Razkrižja (Dopis, 1973/74), kjer so slovenski verniki v Sloveniji desetletja vztrajno ponavljali zahtevo po slovenskem bogoslužju v svoji župniji, ki je sodila pod zagrebško nadškofijo. V goriškem *Katoliškem glasu* so po ustanovitvi Slovenske cerkvene pokrajine, še pred ustanovitvijo škofije Koper, ugotavljali, da Slovenska cerkvena pokrajina ni združila niti vseh vernikov v Sloveniji, saj ji pač ne pripadajo Razkrižje, Gradin, Pregara in Topolovec.³⁹ Šele po ustanovitvi škofije Koper leta 1977 so začeli cerkvene meje prilagajati novim državnim razmejitvam. Zato tudi ne preseneča, da je najstarejši prebivalec pred nekaj leti povedal, da »starejši še zmerom molimo u hrvaškem jeziku« (Rožac Darovec, 2015, 495).

Prenos oblasti s hrvaške na slovensko stran je tako ostajal na pol poti. Medtem ko so arhiv dotedanje občine Gradin, kolikor ga je pač bilo, avgusta 1955 skrbno popisali in predali komisiji novega občinskega ljudskega odbora Koper,⁴⁰ sta Slovenija in Hrvaška »pozabili« na prenos zemljiške knjige. Ta je ostala v Buzetu, kljub pozivanju domačinov, naj jih že vendarle prenesejo v Koper, pa prenosa niso opravili vse do razpada Jugoslavije in nastanka novih držav ter še dolgo potem ne (Medica, 2006, 52). Ko je prvopodpisani pod zapisnikom o prevzemu arhiva bivše občine Gradin Ernest Boškin opisal življenje in dosežke krajevne skupnosti Gradin v treh desetletjih po vnovični vključitvi v Slovenijo, je urednik zbornika ta zapis pospremil z naslovom: »Napredovali smo, vendar ne dovolj« (Boškin, 1985, 52).

38 Slovenski Jadran, 13. 7. 1956: Pismi uredništvu, 6.

39 Katoliški glas, 3. 8. 1972: »Slovenska cerkvena pokrajina«, 1.

40 SI PAK 501, t.e. 2, a.e. 8, Zapisnik o prevzemu arhiva inventarja in drugih uradnih knjig dosedanjega Občinskega ljudskega odbora Gradin, 31. 8. 1955.

GRADIN BETWEEN SLOVENIA AND CROATIA

Aleš GABRIČ

Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: ales.gabric@inz.si

SUMMARY

The contribution presents the Slovenian-Croatian border changes near Gradin or in what were then the municipalities of Gradin, Pregara, and Črnica. Towards the end of the war, the majority of the local population opted for annexation to Slovenia. However, in 1947, when this territory went to Yugoslavia in accordance with the peace treaty with Italy, these towns were annexed to the Buzet district or to the People's Republic of Croatia. The Slovenian population engaged in passive resistance and kept refusing the authority of the Croatian side for a long time. Despite the initial promises that Slovenian police officers and teachers would remain in this area, the former were swiftly replaced, while Slovenian language disappeared from schools after a few years. In June 1955, the majority of the population expressed a wish to be included in the People's Republic of Slovenia, and therefore the Slovenian government proposed to the government of Croatia that the border be changed. The republican governments reached an agreement, which was then implemented in accordance with the constitutional principles, set out in the Yugoslav Constitution. The agreement was first confirmed by the Assemblies of both republics, Croatia and Slovenia, while in March 1956, the ordinance on the alteration of the borders between the republics was also confirmed by the Federal People's Assembly. This was the only example of an alteration of the Slovenian-Croatian border that was confirmed in the manner as prescribed by the Yugoslav Constitution, while the questions involving the other disputed border sections remained unsolved until the independence of both states.

Keywords: Slovenia, Croatia, Slovenian-Croatian border, Gradin, Pregara, border change, border issue

VIRI IN LITERATURA

SI AS 223 – Arhiv Republike Slovenije (SI AS), fond 223, Vlada Republike Slovenije.

SI AS 1546 – SI AS, fond 1546, Zbirka biografij vidnejših komunistov in drugih javnih osebnosti.

SI AS 1589 – SI AS, fond 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije.

SI AS 1748 – SI AS, fond 1748, Osebni fond Ivan Regent.

SI PAK 24 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK), fond 24, Okrajni ljudski odbor Koper, 1945–1965.

SI PAK 500 – SI PAK, fond 500, Krajevni ljudski odbor Gradin, 1946–1952.

SI PAK 501 – SI PAK, fond 501, Občinski ljudski odbor Gradin, 1952–1955.

Demokracija. Trst–Gorica, 1950.

Glas zaveznikov. Trst, Unione Pubblicita, Italiana, 1945–1947.

Katoliški glas. Gorica–Trst, Katoliško tiskovno društvo, 1972.

Ljudska pravica. Ljubljana, Ljudska pravica, 1946.

Slovenski Jadran. Koper, Primorski tisk, 1952–1963.

Slovenski poročevalec. Ljubljana, Slovenski poročevalec, 1945.

Stenografski (1956): Stenografski zapiski Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije: tretji sklic, knjiga 6. Ljubljana.

UL FLRJ – Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije, 15-142/1956, 4. 4. 1956.

UL LRS – Uradni list Ljudske republike Slovenije, 7-22/1956, 13. 3. 1956, str. 69.

Beltram, J. (1986): Pomlad v Istri: Istrsko okrožje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja 1947–1952. Koper, Lipa; Trst, Založništvo tržaškega tiska.

Boškin, E. (1985): O življenju in delu krajevne skupnosti Gradin v letih 1955 do 1985. V: Tomšič, M. (ur.): 30 let Osnovne šole »Istrski odred« Gračišče. Slovensko Gračišče, Osnovne šole Istrski odred, 52–53.

Čepič, Z. (1999): Oris nastajanja slovensko-hrvaške meje po drugi svetovni vojni. V: Čepič, Z., Nečak, D. & M. Stiplovšek (ur.): Mikužev zbornik. Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 201–215.

Darovec, D. & P. Strčić (2011): Slovensko-hrvaško sosodstvo : Hrvatsko-slovensko susjedstvo. Koper. Univerzitetna založba Annales.

Dopis (1973/74): Dopis Slavističnega društva Slovenije – Zavodu za šolstvo Slovenije, 10. 7. 1972. Slavistična revija, 19, 5, 180.

Gabrič, A. (2012): Slovensko-Hrvatski odnosi u prijelomnim godinama. V: Jakovina, T. (ur.): Hrvatsko proljeće 40 godina poslije. Zagreb, Centar za demokratizaciju i pravo Miko Tripalo, Filozofski fakultet Sveučilišta, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta, Pravni fakultet Sveučilišta, 111–126.

Gabrič, A. (2018): Ustvarjanje meje v jugoslovanski državi. V: Zajc, M. (ur.): Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 69–88.

Godeša, B. (2018): Slovensko-hrvaški odnosi med drugo svetovno vojno. V: Zajc, M. (ur.): Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 117–164.

Krajevni (1968): Krajevni leksikon Slovenije: reperto-rij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in turističnimi podatki vseh krajev Slovenije. Knj. 1: Zahodni del Slovenije. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Lavrenčič, L. (2012): Demografska slika italijanske manjšine v Kopru po poteku roka za izselitev leta 1956. Acta Histriae, 20, 3, 505–532.

Malc, M. (1997): Pot v novo življenje. V: Fatur, S. (ur.): Pričevanja: prvo povojno desetletje slovenske osnovne šole v Istri: učiteljski zbornik. Koper, Organizacijski odbor za pripravo zbornika, 201–219.

Marin, L. (1992): Upravna in teritorialna razdelitev Slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih. Annales, Series Historia et Sociologia, 2, 2, 159–174.

Medica, A. (2006): Najprej Istrijan, šele potem Slovenec!: vasi Gradin, Pregara in Črnica v Slovenski Istri so po vojni priključili k Hrvaški, a so njihovi prebivalci zahtevali, da ostanejo v Sloveniji. Mladina, 48, 1, 1. 1. 2006, 46–52.

Ostaneč, F. (1991): Slovensko-hrvaška jezikovna meja v Istri: gradivo za obdobje od leta 1860–1956. Annales, Series Historia et Sociologia, 1, 1, 213–222.

Ostaneč, F. (1992): Slovensko-hrvaška jezikovna meja v Istri: gradivo za obdobje od leta 1860–1956 – II. del. Annales, Series Historia et Sociologia, 2, 2, 245–254.

Ostaneč, F. (1993): Slovensko-hrvaška jezikovna meja v Istri: gradivo za obdobje od leta 1860–1956 – III. del. Annales, Series Historia et Sociologia, 3, 3, 177–196.

Pahor, M. (1998): Volitve v krajevne narodnoosvobodilne odbore in okrajne narodnoosvobodilne skupščine. V: Hočevar, J. (ur.): Slovenska Istra v boju za svobodo. Koper, Lipa, 312–326.

Pucer, A. (2005): Popotovanje po Slovenski Istri. Koper, Libris.

Rožac Darovec, V. (2015): Raba preteklosti na primeru analize historične naracije o slovensko-hrvaški meji v Istri. Acta Histriae, 23, 3, 487–498.

Tomšič, M. (ur.) (1985): 30 let Osnovne šole »Istrski odred« Gračišče. Slovensko Gračišče, Osnovna šola Istrski odred.

Troha, N. (2018): Ustvarjanje meje z Italijo in vloga popisov prebivalstva. V: Zajc, M. (ur.): Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 165–187.

Zajc, M. (2006): Kje se slovensko neha in hrvaško začne. Slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja. Ljubljana, Modrijan.

Zajc, M. (ur.) (2018): Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.